

„Stará myšlenka“ Ke 170. výročí třídobé periodizace v české archeologii

‘An old idea’
On the 170th anniversary of the three-age system
in Bohemian archaeology

Karel Sklenář

V roce 2013 uplynulo 170 let od přijetí tzv. „systému tří period“ (doba kamenná, bronzová a železná) v české archeologii. V jeho praktickém použití patří prioritou Dánu Ch. J. Thomsenovi (publikováno 1836) před soudobými německými badateli (Lisch, Danneil), pro německojazyčnou sféru (včetně české) měl zásadní význam překlad Thomsenova textu do němčiny (1837). V Čechách jej poprvé jednoznačně aplikoval J. V. Hellich, první kustos archeologie v Národním muzeu v Praze, v rukopise rukověti české archeologie z roku 1843 – tedy souběžně s jeho přijetím ve většině evropských zemí jižně od Dánska. Silný odpor proti „skandinavismu“ v německé archeologii 2. pol. 19. stol. neměl v Čechách širší ohlas, spíše tento systém narážel na přetrvávající zaměření české vědy k etnohistorickým interpretacím; teprve na počátku 20. stol. byl zápas obou směrů vybojován ve prospěch plného uplatnění třídobé periodizace v duchu artefaktuálního pozitivismu.

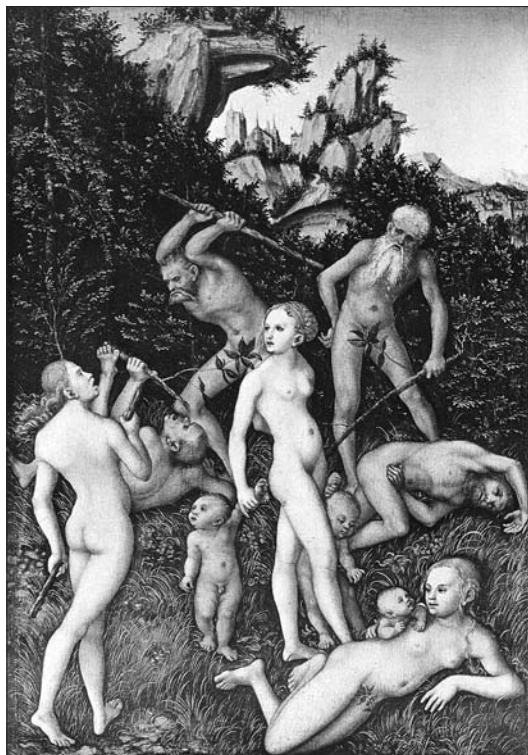
dějiny archeologie – Čechy – systém tří period – Josef Vojtěch Hellich – Jan Erazim Vocel

The year 2013 marked the 170th anniversary of the adoption of the ‘three-age system’ (the Stone Age, Bronze Age and Iron Age) in Bohemian archaeology. The Dane Christian Jurgensen Thomsen, who published his findings in 1836, is given more credit for the practical application of the three-age system than his contemporaries, the German scholars Lisch and Danneil. The translation of Thomsen’s text into German in 1837 was of fundamental importance for the German-speaking sphere (including Czech). The three-age system was first unambiguously applied in Bohemia by J. V. Hellich, the first curator of archaeology at the National Museum in Prague, in an 1843 manual of Bohemian archaeology, i.e. simultaneously with the adoption of the system in the majority of European countries south of Denmark. The strong resistance to ‘Scandinavism’ in German archaeology in the second half of the nineteenth century was not widely shared in Bohemia. Instead, this system probably ran up against the lingering focus of Bohemian research on ethnohistorical interpretations. It wasn’t until the beginning of the twentieth century that the conflict between the two directions was settled in favour of the full application of the three-age periodisation in the spirit of artefactual positivism.

history of archaeology – Bohemia – three-age system – Josef Vojtěch Hellich – Jan Erazim Vocel

Úvod

„Úhelným kamenem moderní archeologie“ byl kdysi (*Macalister 1921, 2*) nazván sled tří pravěkých dob – kamenné, bronzové a železná, který nám dnes připadá jako samozřejmost (byť poněkud archaická a poněkud se ztrácející za postupně vzniklým podrobnějším dělením), ale před dvěma stoletími znamenal zásadní převrat v „pohanské“, tedy prehistorické a protohistorické archeologii, které dal poprvé časovou hloubku a umožnil smysluplně třídít její hmotné prameny. Přesně dvě století už totiž uplynula od roku 1813, kdy dánský historik

Obr. 1. „Konec stříbrného věku“ – obraz Lucase Cranacha staršího (kolem 1530, Národní galerie, Londýn) znázorňuje (pokud je interpretace správná) podle Hésiodovy básně násilný nástup bronzového lidu.

Fig. 1. *The Close of the Silver Age* – if the interpretation is correct, the painting by Lucas Cranach the Elder (c. 1530, National Gallery, London) depicts the violent rise of Bronze Age man according to Hesiod's poem.

Shebye Vedel Simonsen poprvé výslovně napsal, že nejstarší kulturní dějiny obyvatel Skandinávie „lze dělit na dobu kamennou, dobu měděnou a dobu železnou. Tyto tři doby nelze oddělit přesnými hranicemi, protože přecházejí jedna do druhé.“ (*Vedel Simonsen 1813*, 76).

V bezprostředně následujících letech se začala i v archeologii rýsovat idea následnosti tří surovin v nejstarších technologických dějinách lidstva, definitivně pak vtělená do dnes již legendární *Rukověti severských starožitností* (*Anonym 1836*). Jestliže Vedel Simonsen byl v této věci teoretik, pak kodaňský archeolog a muzejník Christian Jürgensen Thomsen, s nímž se v obecnějších výkladech dějin archeologie setkáme běžně jako s „objevitelem“ zmíněné následnosti, uvedl tuto následnost do archeologické praxe a inicioval její vítěznou cestu evropskou i světovou vědou. Pokud ji už v počátcích své činnosti označil za „starou myšlenku“¹, měl nepochybně pravdu; na druhé straně výsada vyjádřit ji explicitně, a především prakticky ji aplikovat, zůstala vyhrazena jemu (navzdory následujícímu letitému zápasu o prioritu). Protože historii problému popsalo z různých hledisek již více autorů (jmenováni by měli být *Virchow 1885; Hildebrand 1886; Undset 1886; Hoernes 1893; Mötefindt 1910; Beltz 1925; Seger 1930; C. S. Petersen 1938; G. Daniel 1943; 1964, 46–49; 1967, 90–109; Heizer 1962; Menghin 1965; Gräslund 1976; 1981; 1987; Jensen 1988; Hansen 2001; Bahn 2005*), připomeňme si jen stručně její hlavní aspekty.

¹ Thomsen J. G. G. Büschingovi do Vratislavi in litt., Kodaň 23. 11. 1824 (*Seger 1930; Gummel 1938, 165*).

Počátky

Stranou ponechme starou Čínu s teorií filozofa Feng Chu-c z období dynastie Východní Čou (mezi 8. a 3. stol. př. Kr.), že lidstvo prošlo obdobími výroby z kamene, jadeitu, bronzu a železa (*Phillips 1964; Chang 1967, 2*), protože na evropské myšlení neměla v tomto směru žádný vliv. Častěji se setkáváme s míněním, že vlastně už ve starověkém Řecku – kde se myšlenka vývoje a pokroku lidské kultury pod tlakem životních potřeb objevuje už u Démokrita (460–370 př. Kr.; viz např. *Osborn 1929*) – byla následnost tří dob známa, ve skutečnosti se ale filozofická podstata Hésiodova mravokárného mýtu, vzniklého v 7. stol. př. Kr. zřejmě jako syntéza různých starších tradic, s pozdější koncepcí technologického vývoje mívá. U Hésioda² nejde o souvislý vývoj, každá perioda znamená vždy nové stvoření: k pohoršení pozdějších evolucionistů se začíná nejlepším věkem zlatým, pak přichází stříbrný, klíčem je věk měděný, kdy se poprvé mluví o surovině nástrojů a zbraní, poté věk hérojský jako jeho pokračování a konečně nešťastný věk železný. Zda se v posledních dvou odráží sláva a pád mínojské civilizace, je skutečně sporné.

Pokud někde v klasickém starověku najdeme kořeny „staré myšlenky“ (čímž Thomsen míní vědomí o časové prioritě kamene před kovy a mědi/bronzu před železem), je to nesporně básnické dílo Tita Lucretia Cara (asi 99–55 př. Kr.) *De rerum natura – O přírodě*.³ Už tady nacházíme následnost tří dob v jasné a jednoznačné formulaci, navíc jako prostý technický pokrok bez účasti bohů a nadpřirozených sil. Samozřejmě i tady jde o spekulaci, v jádru již evolucionistickou (do jaké míry vycházel básník obecně a zejména konkrétně v tomto případě ze ztraceného spisu Epikúrova, zůstává nejasné), ale věcně nepochybně nijak nepodloženou.

Zda se antická tradice dochovala do nové doby přes staletí středověku, není z jeho písemné produkce zřejmé. Spíše byla vzkríšena po nástupu renesance a knihtisku, kdy byl knižním vydáním v roce 1500 oživen Lucretius (v rukopise objevený už roku 1417 či 1418), o pár let dříve i Hésiodos (1495) a zámořské objevy ukázaly názorně, jak mohli žít dávní předkové Evropanů s jednoduchým kamenným, dřevěným a kostěným vybavením bez kovů.

Snad poprvé (a s odvoláním na Lucretia) označil římský mineralog a papežský lékař Michele Mercati (1541–1593) v rukopise *Metallotheca – otištěném ovšem až roku 1717 –* pravěké kamenné artefakty, dosud považované za výtvořiny přírody, jako nářadí dávných lidí neznajících ještě kovy, a podpořil Lucretia vyprávěním bible o Pelištejcích přinášejících a monopolně užívajících v Palestině železo (*Clarke 1968, 6–7*). (U malířů renesance bylo naproti tomu populárnější hesiodovské pojetí, zejména idea „zlatého věku“: připomeňme si díla Lucase Cranacha staršího, přítele mnoha učenců, Francesca Morandiniho, zvaného Il Popi či Jacopa Zucchiho.) Obvykle uniká detail, že u Mercatiho stejně jako u řady jiných autorů tohoto období šlo o štípanou industrii, kdežto broušená se nálepky „hromových klínů“ zbavovala teprve během doby, kdy práce Mercatiho vyšla tiskem. Rovněž nelze směšovat, jak se často dělá, uznání arteficiality broušené industrie s myšlenkou následnosti dob: mnozí doboví autoři totiž časový rozdíl nedělali, objevily se i úvahy, že kamenné broušené nástroje jsou napodobeninou, či dokonce zkamenělinou kovových.

² Hésiodos, *Práce a dny* I.150 (překl. J. Nováková), Praha 1990; srov. *Salač 1917; Phillips 1964; Sihvola 1989*.

³ Český překlad J. Novákové (Lucretius, *O přírodě*, Praha 1971).

Rozhodně můžeme sledovat myšlenku o následnosti kamene a kovů až do 16. století; v následujícím nabývá jasnějších obrysů a v 18. století už se s ní v literatuře vcelku počítá. Tady zaslouží být uveden Sir *William Dugdale* (1656, 778), podle něhož jsou kamenné sekery zbraněmi starých Britů před znalostí „mosazi“ (*brass*; pojem bronz je mladšího původu v souvislosti s poznáním chemického složení slitiny) a železa. Toto mínění se rozšířilo v letech po roce 1750, kdy je literárně zaznamenáváno v Dánsku, Německu či Francii, a do počátku 19. století v evropském starožitnictví zdomácnělo (i když chemická podstata pravěkého bronzu jako slitiny ještě dlouho nebyla známa a užívalo se označení měď či mosaz). U německých autorů navíc už ke konci 17. století častěji nacházíme jasné vědomí následnosti bronzu a železa (*Gummel 1938, 94*), ovšem stále bez archeologických důsledků. Myšlenku následnosti těchto tří surovin z toho v Německu vyvozuje už kolem roku 1730 brémský Martin Mushard (*Müller-Brauel 1911, 280*).

Další nutný krok na sebe nedal dlouho čekat – totiž zdánlivě samozřejmá dedukce, že pravěké lidstvo procházelo postupně třemi stadii kulturního či technického vývoje, tj. dobou užívání kamene, bronzu a železa, a že archeologické nálezy výrobků z uvedených surovin tyto doby dokládají. Francouzský osvícenec *Antoine-Yves Goguet* (1758, 133, 149), jeden z prvních, kdo přenášeli do nejstarších dějin poznatky srovnávací etnografie, psal nejen o tom, že byla doba, kdy lidé ještě neznali kovy, ale i o tom, že měď byla užívána před železem. Knihu, která vyšla do roku 1820 v šesti vydáních, jistě četl kdekterý vzdělanec, ale toto kupodivu do povědomí nevstoupilo a v polemikách o počátcích třídobé periodizace se Goguetovo jméno vyskytne jen vzácně. Náběhů k takovému poznání bylo jistě více, ale v důsledku toho, jak se těžiště problému přeneslo na sever, získal dodatečně⁴ formulační prioritu výše zmíněný dánský historik Vedel Simonsen svou prací z roku 1813.

Uvedené i další obdobné názory spojuje však jedna společná charakteristika: všechno to byly hypotetické, teoretické spekulace, nijak nsvázané se skutečným archeologickým materiálem a jeho odborným zpracováním; nikdo jim nepřikládal praktickou důležitost, natož aby se je pokusil na archeologickém materiálu prokázat. Význam Thomsenova systému tří period, „největšího archeologického objevu 19. století“, tedy nespočívá v „objevu“ myšlenek, o nichž se už dávno uvažovalo, ale v tom, jak se k nim postavil: aplikoval je na skutečný archeologický (sbírkový) materiál, testoval terénním výzkumem a prokázal jednak jejich oprávněnost, jednak užitečnost pro další vědeckou i muzejnickou práci v oboru.

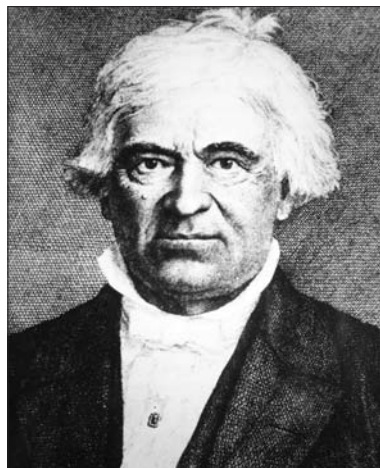
Dánsko: Thomsen

Nepochybně vzniká otázka, proč k popsanému vývoji archeologického myšlení došlo právě v Dánsku. Vedle prvku náhodnosti lze tu zjistit určitý souběh příznivých okolností. Objektivně vzato, dějiny vytvořily v Dánsku vhodnou půdu tím, že „domácí starožitnosti“ díky dostatečné vzdálenosti od římských provincií nebyly „kontaminovány“ antikou, která komplikovala a mátlá pohled raných archeologů na domácí pravěk evropských zemí, výhodou byla i spíše okrajová poloha s pravěkým vývojem poměrně jednoduchým (ve srovnání

⁴ Na jeho závěry upozornil poprvé v r. 1874 O. Montelius, později Undset v *Révue d'Anthropologie* 1887, 313, za první formulaci třídobého systému ji označil *Daniel 1950, 40*.

Obr. 2. Někdejší klášter Sv. Trojice v Kodani – místo prvních Thomsenových expozičních pokusů (sídlo Národního muzea do roku 1832).

Fig. 2. The former Holy Trinity Monastery in Copenhagen – the site of Thomsen's first expositional efforts (the seat of the National Museum until 1832).

Obr. 3. Christian Jürgensen Thomsen.
Fig. 3. Christian Jürgensen Thomsen.

Obr. 4. Zámek Christiansborg v Kodani na snímku z 19. století (Národní muzeum s Thomsenovou expozicí od roku 1832 bylo v přízemním traktu vlevo).

Fig. 4. Copenhagen's Christiansborg Palace in a photograph from the nineteenth century (the National Museum with Thomsen's exhibits was located on the ground floor wing to the left beginning in 1832).

s křižovatkami kultur v jižnějších oblastech) i relativně pozdní nástup psaných historických pramenů (nehledě na runové kameny), které by odváděly pozornost od pramenů hmotných. Jistou nevýhodou byla absence paleolitu, ale ta se projevila teprve od 60. let 19. století izolací od podnětného (západo)evropského výzkumu na tomto poli. Subjektivním prvkem se staly neblahé důsledky zapojení Dánska do událostí napoleonských válek, pocívané jako národní neštěstí a úpadek; tyto okolnosti podněcovaly (ne nepodobně jako v Čechách) obrat ke studiu „staré slávy předků“, navazující zde ovšem ve značné míře na tradiční „antikvářství“, jež zde nyní dostávalo patrioticko-romantický úkol čerpat z dávnověku sílu pro budoucnost země a národa.

Pod vlivem těchto představ byla roku 1807 s výraznou podporou státu zřízena Královská komise pro ochranu starožitností. Její sekretář prof. Rasmus Nyerup shromáždil při kodaňské univerzitě nevelkou archeologickou sbírku jako základ kodaňského muzea, jehož kurátorem se pak v roce 1816 stal jeho nástupce v sekretářské funkci, obchodník C. J. Thomsen

Obr. 5. Thomsen při výkladu v expozici kodaňského muzea (kresba M. Petersena 1846).

Fig. 5. Thomsen by an exhibit at the Copenhagen museum (drawing by M. Petersen, 1846).

Obr. 6. Titulní strana německého vydání Rukověti severských starožitností.

Fig. 6. Front cover of the German edition of the *Guide to Northern Antiquities*.

(1778–1865), a byl jím až do své smrti. Jestliže Nyerup se nezabýval otázkami uspořádání sbírky, Thomsen naopak byl jimi zaujat, nepochybně pod vlivem svého původního numismatického zájmu (numismatika byla raným zdrojem systematického myšlení evropských sběratelů a muzejníků). Nebyl k tomu připraven nejlépe, jiná muzea (pokud už byla) neznal vůbec a literaturu jen v nepatrné míře.

Historikové archeologie odedávna řeší otázku, kdy Thomsen ke své formulaci dospěl. Publikační výstup z roku 1836, s jehož datem bývá „objev“ nejčastěji spojován, je totiž nepochybně až pozdním výsledkem poznatků dosažených mnohem dříve.

Thomsen mohl znát Lucretiův „evoluční model“ prostřednictvím Vedel Simonsenových dějin (*Trigger 1989*, 140) a znal i „starou ideu“ o kameni předcházejícím před kovem, přinejmenším od švédského učenca z univerzity v nedalekém Lundu Magna Bruzelia, který ji převzal od Vedel Simonsena a jasně vyjádřil ve svých pracích (Thomsen jej ostatně už roku 1822 v Lundu navštívil a byl s ním v korespondenčním styku: *Bruzelius 1816–1818*; 1823; srov. *Gräslund 1976*). Z náznaků, že už tehdy měl Thomsen ve věci periodizace jasno, vyberme jen ty hlavní.

Úpravy muzejní expozice (zahrnující ovšem podle dobových zvyklostí celý fond nového Muzea severských starožitností) prováděl Thomsen už od roku 1817 a v roce 1819 ji otevřel ve třech sálech bývalého kláštera u Sv. Trojice jako první moderní archeologické muzeum – s předměty kamennými, bronzovými a železnými. Uspořádání bylo vlastně

východiskem z nouze, když Thomsen původně o svém materiálu nic nevěděl a „starou myšlenku“ použil jako jedinou třídící pomůcku, kterou měl k dispozici, snad i bez chronologického záměru. Brzy ji ale zřejmě promyslel do větší hloubky.

Zpráva kodaňské komise hovoří už v letech 1818 a 1820 o Thomsenově „nové úpravě muzea“ (*Hermansen 1935*) a Thomsen sám o ní píše v červenci 1818 archeologovi B. E. Hildebrandovi i dalšímu švédskému učenici J. H. Schröderovi v Uppsale, v deníku z roku 1820 ji popisuje dánský politik Ch. Paulsen. Podle těchto a dalších údajů je zřejmé, že úprava, v níž byl systém zakotven, vznikla mezi lety 1817–1820. V roce 1824, kdy Thomsen píše německému archeologu Büschingovi do Vratislavi: „Naše pohanské věci patří třem hlavním epochám či oddílům“ (viz pozn. 1), byl systém už nepochybně hotový a dozrálý, jakkoli z absence jednoznačných vyjádření v Thomsenových drobných publikacích z let 1831 (leták s provoláním Společnosti ve věci ochrany starožitností) a 1832 (článek v *Nordisk Tidskrift* o kamenných starožitnostech pohanské doby) by se mohlo zdát, že pracovní hypotéza ještě není plně formulována. Ale ani později Thomsen ve své skromnosti univerzitně nevzdělaného samouka nic o svém systému nenapsal – kromě už zmíněné Rukověti severských starožitností z roku 1836, jež byla míněna jen jako celkem nenáročný průvodce k muzejním sbírkám, a přesto vstoupila do dějin archeologie.

Tady je třeba upozornit, že ačkoli je Rukověť (*Anonym 1836*) obvykle citována jako Thomsenova práce, ve skutečnosti vyšla bez uvedení autora a na jejím obsahu se podíleli dva znalci: první část o staroseverské literatuře napsal N. M. Petersen, druhou o archeologických památkách kancelářský rada Thomsen. Zatímco první je dávno zapomenuta, druhá je důvodem, proč se drobná brožura cituje dodnes, a to zejména kvůli kapitole „Různá období, do nichž lze umístit pohanské starožitnosti“, v níž je následnost tří dob výslovně konstatována a stručně vysvětlena, doby pojmenovány a specifikovány. (Její překlad podle německé verze z roku 1837 je zde uveden jako Příloha 1.)

Nejvýznamnější přitom nebylo odlišení doby kamene a doby kovů, s nímž se počítalo odedávna, ale rozlišení dvou kovových dob, přesněji doby bronzu (tady je už tento termín používán) a doby železa a bronzu: společný výskyt obou kovů je totiž častý, ale Thomsen poznal ze zkušenosti, že bronzové nástroje/zbraně s ostřím nikdy nepřicházejí spolu se železem, a na tom založil své členění (*Gräslund 1976*).

Není účelem této práce analyzovat Thomsenův text, proto jen několik obecných poznámek k němu. Především je třeba opravit častý názor, že Thomsenův systém je odrazem víceméně osvícenské, filosofy 18. století ovlivněné záliby ve vytváření evolučních schémat vývoje jakožto pokroku, pokud možno třídobých (i když např. *Trigger 1989*, 84–86, počítá u Thomsena s inspirací společenstvo-evolučními teoriemi osvícenství). Na poli kulturní a hospodářské historie lidstva přinesla ovšem osvícenská doba srovnatelné obrazy, vzniklé pozorováním „divochů“ (ačkoli podobné spekulace najdeme již u Aristotela či Pausania): za nejvlivnější lze považovat třídu lov/rybolov – pastevectví – rolnictví, definitivně formulovanou ekonomem *Adamem Smithem (1776)*⁵, nebo divošství – barbarství – kulturní stav/civilizace (dětství, mládí a dospělost lidské společnosti), přičítanou Bachofenovi, MacLennanovi a marxisty oblíbenému L. H. Morganovi, ačkoli poprvé ji zformuloval už

⁵ Ve středoevropské literatuře *Anton 1799*, v české poprvé *Ziegler 1817*, jenž ale první stupeň dělí neobvykle na dva (sběr – lov a rybolov). V evropské archeologii se toto schema prosazovalo především pod vlivem prací *S. Nilssona (1834 ad.)*.

skotský učenec *Adam Fergusson* (1767; v české literatuře poprvé *Ziegler 1830–1836*). Na archeologii ale tyto teoretické výklady vliv neměly, a nebyly s ní ani srovnávány, a to až do nástupu pozitivismu, resp. „archeologie jako antropologie“; o propojení ekonomického schématu s třídobým systémem se pokusil teprve *Westropp 1877*, kulturně-antropologické schéma do archeologie (nebo naopak) vkládal už *J. Lubbock (1870)* a zejména klasik tohoto směru *E. B. Tylor (1865; 1871)*.

V zásadě je jistě pravda, že Thomsenův systém je „spíše triumfem rozumu než rýče“ (*Stolton 1978, 704*). Nevznikl ale jako akademická hypotéza (ostatně Thomsen nebyl klasickým vzdělavcem a je sporné, zda znal osvícenské myšlení), nýbrž materiálově zdůvodněnou (a Worsaaevými výzkumy později empiricky ověřenou) analýzou pramenného fondu, tedy především z (muzejnické) praxe a v prvním plánu pro praxi. Thomsen také neměl ambice vytvořit alternativní schéma vývoje lidské kultury; šlo o trojici technologických fází vývoje výroby, navíc původně konstruovanou jen pro severoevropské poměry; o nic méně z hlediska archeologie, ale o nic více z hlediska kulturní antropologie či nejstarších dějin (proto také jiný z tehdejších významných severských archeologů, švédský zoolog prof. Sven Nilsson z Lundu – přesvědčený evolucionista, ale ovlivněný myšlením 18. století, nepreferoval třídění podle technologického vývoje, nýbrž podle ekonomického schématu založeného na způsobech obživy).

Stejně tak nelze Thomsenův třídobý systém přímočaře vykládat jako evoluční. Sice zakrátko našel dokonalou shodu s evolucionismem nastupujícím kolem poloviny 19. století, a po vítězství evolučních teorií Darwinových, Bachofenových či Tylorových byl tak také nadále chápán, není konstruován jako evoluční teorie (vznikl ostatně dávno před Darwinem), ale vlastně jako praktické zobecnění dosavadních poznatků o následnosti surovin a jako klasifikace pro potřeby muzea, relativní chronologie bez podpory písemných pramenů. Přitom je z textu Rukověti zřejmé, že idea plynulého vývoje stojí v pozadí Thomsenových úvah, ale nikde není otevřeně vyjádřena, protože to nebylo účelem systému konstruovaného jako „zásuvkový“.⁶

Další život „systému“

Je celkem známá věc, že se původní tři doby začaly brzy rozpadat na menší celky, když se jedním z cílů pozitivistické archeologie stalo stále jemnější členění relativně chronologických jednotek. (Ponechme stranou občas v 19. století ventilovanou otázku „nulté“ doby dřevěné či kostěné.) Méně známé je, že už v Thomsenově kapitole Rukověti se naznačuje dělení doby kamenné na dvě fáze (nejprve jen kámen, později se objevuje i kov, kostrové hroby, megality aj.) a rovněž v době železné se rozlišuje starší a mladší fáze podle užívání rozdílných výzdobných motivů. Worsaae – o němž níže – brzy nato při popisu muzejní sbírky udělal ze tří dob ve skutečnosti sedm, i když základní třídobé schéma dále upevnil: dělil dobu kamennou na starší a mladší (nešlo ovšem o paleolit, který v Dánsku nebyl), stejně tak bronzovou, a železnou na tři části (*Worsaae 1854; 1859*). Tomu odpovídá i pozdější

⁶ K otázkám evolucionismu v archeologii a postavení třídobého systému v něm *Braidwood 1959; Piggott 1960; Heberer – Schwanitz 1960; Dunnell 1980; Freeland 1983; Bowler 1987; Riede 2006*.

vývoj, kdy následné dělení postihlo zejména dobu kamennou (z důvodů archeologických) a železnou (z důvodů většinou historických), zatímco doba bronzová zůstala poměrně stabilní.

Připomeneme si tedy následný vývoj problému pouze v základních rysech. Pokud jde o dobu kamennou, brzy zejména badatelé ve Francii (a Angličané podílející se na francouzském paleolitickém výzkumu) pochopili, že kamenné doby jsou vlastně dvě. Tato pozorování našla výraz v rychle a obecně akceptovaném návrhu Sira Johna Lubbocka (pozdějšího Lorda Aveburyho) rozdělit dobu kamennou na starší s nástroji štípanými (paleolit – v Dánsku a Skandinávii ovšem neznámý, šlo o nálezy francouzské a anglické) a mladší s broušenými (neolit; *Lubbock 1865*, 60), takže se nějaký čas mluvilo i o systému čtyřdobém. (V jiném smyslu vznikl čtyřdobý systém už téměř od počátku připojením protohistorických období – tak např. v rakouských zemích včetně Čech rozlišoval přední vídeňský archeolog 60. let a autor první přehledné rakouské rukověti baron Eduard von Sacken dobu kamennou, bronzovou, železnou a římskou: *von Sacken 1862; 1865*.⁷)

Dělení ovšem pokračovalo se stále podrobnějším propracováním relativní chronologie. Dotklo se především obou Lubbockových kamenných dob. V případě té starší se pojem mezolit objevil už v roce 1866 u H. M. Westroppa (ovšem jen jako pododíl v rámci lubbockovského čtyřdobého dělení; srov. *Westropp 1872*, 40), ale v moderním pojetí jej navrhl teprve *Jacques de Morgan (1909, 136)*; pozdější alternativní návrh – epipaleolit (*Obermaier 1924, 323*) se vcelku neujal a nabyl pak poněkud odlišného významu. Ani neolit se až do raného 20. stol. nerozpadl, ačkoli návrhy na samostatné vyčlenění pozdní přechodné fáze (doba měděná, chalkolit, cyprolit, eneolit) nechyběly od 80. let 19. stol. Myšlenka doby měděné (Kupferalter) před dobou bronzovou se zrodila počátkem 60. let v Uhrách (*Lichardus ed. 1991, 13*) a byla živá zejména v rakouské archeologii, kde ji uznával vídeňský E. von Sacken⁸ a pak její hlavní propagátor *M. Much (1886)*.

Dobu bronzovou chtěl už Worsaae dělit na dvě fáze (*Randsborg 2008*), později přišly stupně Mortilletovy, Monteliový atd., ale rámec doby bronzové zůstal vcelku pevný. Naproti tomu doba železná se brzy rozpadla na předřímskou a římskou (pořímské fáze začaly vůbec žít vlastním životem) a pojem doby železné v konečné podobě zastřešil pouze dvě celkem samostatné doby podle návrhu Hanse Hildebranda z roku 1872 – halštatskou a laténskou (*Jacob-Friesen 1980*).

Tolik snad stačí pro objasnění podstaty systému tří period a okolností jeho vzniku a vývoje. Pro náš námět je nyní důležitější povšimnout si jeho šíření do jiných končin Evropy. Je samozřejmé, že se systém ujal bez problémů v zemi svého vzniku, protože byl pro účely jeho nálezového fondu vytvořen. Zásadní zásluhu o jeho vítězství má Thomsenův žák a pozdější nástupce Jens Jacob Asmussen Worsaae (1821–1885), od r. 1855 profesor archeologie v Kodani, jenž definitivně vědecky prokázal platnost Thomsenovy muzejně empirické hypotézy pomocí stratigrafie v dánských rašeliništích a při prvních systematických vykopávkách v mohylách. Worsaae první podrobně archeologicky charakterizoval tři doby ve svém souhrnném díle o pravěku Dánska (*Worsaae 1842*; německý překlad: *1844*, anglický: *1849*) a později, jak už řečeno, je dále děлил.

⁷ Srov. recenzi v *Mittheilungen der Central-Commission...* 10, 1865, XLIX–L.

⁸ Kromě citovaných publikací už ve schůzi císařské Akademie věd ve Vídni 11. 1. 1865.

Němčina nebyla zvolena jen pro větší odborný dosah této knihy. Rozšíření myšlenky periodizace pravěku a znalostí výsledku dánské archeologie na sousedním teritoriu bylo zásadně důležité, tím spíše, že dánská koruna si z tradice činila nárok na archeologicky bohaté, převážně německojazyčné Šlesvicko a Holštýnsko, kde se v 19. století násilně střídalo dánské a pruské panství. Proto Dánové sami dbali o německou prezentaci: Rukověť byla vzápětí přeložena prof. C. Paulsenem, vydána v Kodani už na konci roku 1837 (*Anonym 1837*) a ještě v listopadu toho roku zasilána německým učencům a institucím.

Účel – sjednocení badatelských sil, společné poznání a poučení – byl jasně vyjádřen v předmluvě: „Lze tedy očekávat, že čím obecnější budou takoveto výzkumy starožitností, /.../ tím více se rozšíří okruh badatelů, přes hranice Germánů, zahrne Holandsko, Belgii, Gallii, Helvetii a Itálii, rozestře se dokonce přes starší i nové državy slovanských národů /wendisch-slavishe Völker/, aby pozvedla závoj, který kryje celý starověk a mnohé tam se nacházející, zčásti nanejvýše záhadné starožitnosti.“

Poměrně široké přijetí myšlenky obsažené v archeologické části Rukověti mělo zase své objektivní pozadí, totiž souběžný (hlavně od 40. let 19. století) nástup měšťanské střední třídy, která se sama prezentovala jako nositel vývoje a pokroku ve společnosti; systém tří period byl přijímán jako historické potvrzení optimistické víry, že pokrok (v tomto případě technický) jako podmínka prosperity je věčný, stálý, nevyhnutelný, je v zájmu celého lidstva i jednotlivých národů.

Německo

Právě v Německu ale nebyla situace pro třídobý systém tak jednoduchá, jakkoli by se tak mohlo zpočátku zdát ve světle raných styků, jež navazoval v roce 1817 v Kodani krátce pruský diplomat Wilhelm von Dorow (pozdější zemský archeolog v Porýní) s přátelskými vztahy k představiteli kodaňské komise biskupu Münterovi (*Klindt-Jensen 1979*, 68). Odpor v prostředí politické roztržičnosti a zejména před rokem 1848 i tradiční konzervativnosti vůči myšlenkám evoluce a změny se zde pojil s negativním postojem vůči Dánsku, jehož panství nad Šlesvickem a Holštýnskem bylo nacionalistickými kruhy vnímáno jako uzurpace a války vedené proti Dánsku pod egidou Pruska v letech 1848 a 1864 naladily veřejné mínění proti severnímu sousedovi ještě silněji. Po vítězství nad ním se přidal pocit nadřazenosti a opovržení, reflektující mimo jiné dávnou přezíravost dánských badatelů vůči nerozvinuté ještě německé archeologii, jakou výslovně projevil *Worsaae (1846)* při popisu své cesty po německých muzeích, při níž navštívil také Prahu. Dánové sami naznačovali jistý odstup i v etnickém pojetí minulosti – předmluva k německému překladu Rukověti z roku 1837 nemluví o totožnosti germánského etnika, jak bylo zvykem v Německu, nýbrž jen o „blízké příbuznosti mezi Germány a gótskými obyvateli Severu“. Není divu, že v rozporu s původním záměrem dánských archeologů se německé země staly ohniskem odporu proti systému, který pejorativně označovaly jako „nordický“ nebo jako „skandinavismus“.

V boji proti němu se uplatnily staré představy, předsudky a pověry, které myšlenka následnosti dob (zejména ve starším mechanickém pojetí) budila od svého počátku, když uvážlivé badatele nutila k opatrnosti či k naději na další zpřesnění (tak např. významný slezský učenec *J. G. G. Büsching /1824, 10; srov. Seger 1930; Gummel 1938, 165/* či první významnější odpůrce systému *von Estorff /1846/*). K novému životu je potom vzkřísili

Obr. 7. John Lubbock (pozdější Lord Avebury).
Fig. 7. John Lubbock (later Lord Avebury).

Obr. 8. Jens Jacob Asmussen Worsaae.
Fig. 8. Jens Jacob Asmussen Worsaae.

čelní představitelé boje proti „skandinavismu“ – severoněmecký soukromý badatel, vzděláním technik a přírodovědec Christian Hostmann (1829–1889)⁹ a význačný archeolog Ludwig Lindenschmitt starší (1809–1893), jenž od roku 1852 až do smrti stál v čele především jím založeného Římsko-germánského muzea v Mohuči (*Lindenschmitt 1880–1889*, úvod, 29, 47) a vedle nich další, jako etnolog Rudolf Andree (*Virchow 1884*). Pozoruhodnější byl vývoj Lindenschmittův: za Thomsenova života udržoval přátelské styky s ním a ještě v roce 1858 v prvním svazku svého hlavního díla (*Lindenschmitt 1858–1864*) použil jeho tři doby, doplněné o fransko-alamanskou periodu; z druhého je ale už odstranil jako překonané „kulturgeschichtliche Phantasien“, důvodem je podle předmluvy (s. 3) především „allgemein anerkannte Tatsache, dass der Gebrauch der Erzgeräthe diesseits der Alpen niemals ein durchaus allgemeiner war, und dass selbst die ausgedehntere Nutzung des Eisens die primitive Waffen und Werkzeuge aus Stein, Knochen und hartem Holze nur allmählich verdrängen konnte.“ (srov. *Gummel 1938*, 169).

K hlavním argumentům odpůrců patřil výskyt kamenných artefaktů v hrobech (mezi něž se běžně počítaly sídlištní jámy) společně s kovovými, dokonce železnými, takže samostatná doba kamenná neexistovala (podle Hostmanna je železo dokonce už v nejstarších hrobech). Tady šlo samozřejmě zčásti o nekritické vykopávky směřující nálezy z různých dob, ale také o nepochopení Thomsenova výkladu, který ve druhé fázi doby kamenné s omezeným výskytem prvních kovových výrobků počítá, podobně jako s dalším užíváním bronzu v době železné.

Celkem žádné přívržence nezískala Hostmannova teze, že železo je starší než bronz a že bronzové nálezy patří předřímské nebo římské době železné. Ta vlastně navazovala

⁹ *Hostmann 1875; 1876*. Verze přepracovaná v letech 1876–1877 znovu vyšla po Hostmannově smrti s předmluvou L. Lindenschmita (*Hostmann 1890*).

už na starší představy německých keltomanů, především Heinricha Schreiber (Schreiber 1840; 1842), že bronzová industrie náleží Keltům a protože ti byli v Germanii historicky dříve než primitivnější Germáni s kamennými nástroji, patří doba bronzová před kamennou.

Oblíbeným argumentem proti době kamenné bylo také přesvědčení, že otvory v kamenných nástrojích nemohly být vrtány jinak než kovovým (ocelovým) vrtákem; mírnější forma připouštěla, že otvory vrtané z obou konců proti sobě mohly vzniknout jinak, ale jednosměrné vrtání muselo vzniknout jen za použití kovu. Dále že výzdoba na bronzových artefaktech musela být vyražena ocelovým kolkem, což popíralo samostatnou dobu bronzovou. V 70. letech přistoupila ještě teorie o předovýchodním (foinickém) původu bronzů, které se na sever dostávaly obchodem přímo nebo přes Itálii, že „lepší“ bronzы na severu pocházejí z Řecka, jeho kolonií či z Etrurie, přičemž domácí keramika kvalitou zaostává za těmito oblastmi – že tedy domácí severská doba bronzová na severu neexistovala.

Tyto představy vyvrátily teprve pokusy O. Tischlera s vrtáním a řezáním prehistorickým způsobem, vystavené roku 1880 na archeologické výstavě v Berlíně, a podobně v Rakousku, prováděné hrabětem Wurmbrandem; zdobení bronzů ocelovým kolkem popřely v té době pokusy konané v Kodani z podnětu S. Müllera, hlavního dánského Thomsenova obránce. Skalní popírače ovšem nepřesvědčily (80. léta byla jakýmsi obdobím módy popírání systému, jíž se podřídili i mnozí z těch, kdo jej původně uznávali), ale nakonec vedly k úpadku protithomsenovského tažení počátkem 90. let 19. století, kdy relativně chronologických (stratigrafických) poznatků na podporu třídobého systému už bylo více než dost.

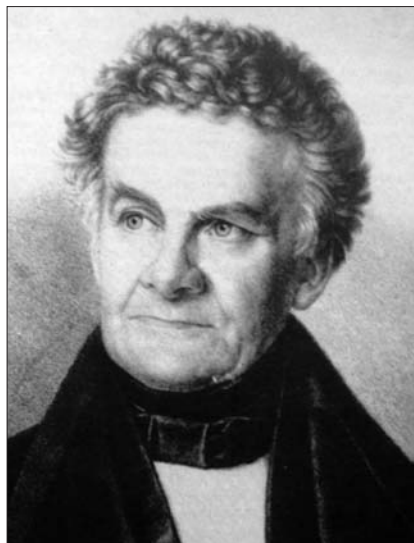
Zápas proti „infikování vědy“ severskými názory či přímo její „daniifikaci“ nabral ovšem mezitím náhradní směr: averze, kterou dědila i další generace (dobře ji pozorujeme u Kossinny), se převtělila do snahy dokázat, že němečtí archeologové dospěli k témuž výsledku samostatně, souběžně, či dokonce dříve, než se objevila Thomsenova publikace, a že tedy třídobý systém je také německou metodou. Na to poukazoval už prof. Virchow na sjezdu Německé antropologické společnosti v Mnichově 1875, když se zároveň jasně postavil za třídobý systém proti Hostmannovi (Virchow 1875), tedy v době, kdy ve sporech uvnitř nedávno založené společnosti i její nejdůležitější, berlínské větve měl hlavní slovo Hostmannův tábor. Zdlouhavý boj o priority objevu se opíral především o dvě jména: Lisch a Danneil.

Georg Christian Friedrich Lisch (1801–1883), kustos muzea velkovévody meklenburško-zvěřínského v Ludwigslustu se v pokročilejším už věku sám ujal zápasu o svoji priority a dokazování, že podle téhož schématu, bez znalosti, a tedy nezávisle na Thomsenovi klasifikoval předměty při uspořádání a popisu zmíněného muzea.¹⁰ Pravda však je, že jeho pokus, ač opravdu mohl vzniknout nezávisle, není vlastně primárně technologický, ale etnohistorický, jde v něm o vývojový sled typů hrobů: předgermánské Hünengräber (megalitické chodbové hroby) obsahují kamenné zbraně, germánské Kegelgräber (kuželovité mohyly) zase bronzové a tzv. Wendenkirchhöfe (ploché žárové hroby „slovanské“) zbraně železné;

¹⁰ Jestliže se někdy uvádí, že k první publikaci Lischova systému došlo už roku 1836, když Gustav Klemm uveřejnil výtah z Lischova dopisu ve svém Handbuche (Klemm 1836, 417–418), není to přesné: Lisch zde uvádí třídění hrobů do šesti skupin, přičemž první je spojena s pazourkem, druhá až čtvrtá s bronzem a zlatem, pátá s bronzem a železem, u šesté (urnové hroby) se spojení neuvádí; chronologický sled není jednoznačný a o dobách se ovšem nemluví; Klemm navíc ve své partii o hrobech (t. 99–109) k Lischovým názorům nepřihlíží. – Lisch sám kladl své prevenství teprve do roku 1837 (Lisch 1837a; 1837b – srov. jeho dopis z r. 1856, který cituje Rautenberg 1885, 552). Více k Lischově periodizaci Lüth 2001, k jeho osobě nověji Jöns – Lüth Hrsg. 2001; Lehmann – von Schmettow Hrsg. 2003.

Obr. 9. Georg Christian Friedrich Lisch.
Fig. 9. Georg Christian Friedrich Lisch.

Obr. 10. Johann Friedrich Danneil.
Fig. 10. Johann Friedrich Danneil.

v těchto skupinách se liší i tvary zbraní i nádob. Za toto rozlišení nepokračuje, nedospívá k pojmenování, a tím spíše ne k charakteristice tří dob – ačkoli sám si připisuje objev doby železné, kterou v Dánsku prý nemohli poznat a v Německu ještě neznali (cit. *Rautenberg 1885*, 552); to je ovšem zvláštní, vezmeme-li v úvahu, co píše o době železné Thomsen v roce 1836.

Navíc Lisch, ačkoli to nepřiznává, vycházel z práce zahájené jeho předchůdcem ve správě sbírek prof. H. R. Schröterem, který začal jejich katalog vydávat už roku 1822 (Lisch edici dokončil r. 1837) a který r. 1824 navštívil Kodaň; jím připravené ilustrační tabulky, k nimž Lisch doplnil popisky, dokládají znalost Thomsenova systému dosti jednoznačně. Nicméně Lischovu nezávislost na Thomsenovi uznával už Worsaae i jiní současníci.

Také Lisch měl v regionálním formátu severovýchodního Německa svého „Hostmanna“. Byl jím pomořanský (štětínský) archeolog Ludwig Giesebrecht, polemizující s Lischem hned od roku 1838 (recenzi Friderico-Franciscea: *Giesebrecht 1838*) po celá 40. léta, pak ale brzy zapomenutý; užíval ovšem stejné dobově oblíbené protiargumenty, např. že otvory v kamenných nástrojích musely být vrtány kovem, vedl také spor o Lischovu domněnku rozličného složení nádob v jeho třech periodách (*Giesebrecht 1846*).

Méně výraznou postavou je v tomto kontextu Johann Friedrich Danneil (1783–1868), jenž ve stejné době jako Lisch a Thomsen pracoval archeologicky v saské Staré Marce a ve shrnutí svých postupných zpráv o pohřebišti u Salzwedelu (*Danneil 1836*) uplatnil rozdělení na doby, které ale stejně jako Lisch nedefinuje a nejmenuje, ale tak jako on navazuje surovinovou následnost na typy hrobů. Jeho podíl na prioritním sporu nebyl v době akutních forem boje uplatněn (snad že sám už nemohl svůj nárok hájit), ocenil jej vlastně teprve prof. R. Virchow, podle něhož Danneil i Lisch jsou „die Urheber der Lehre von der Stein-, Erz- und Eisenzeit“ a třebaže je antiskandinavisté obviňují z napodobení Thomsena, jejich

učení je „gut deutsch“ (*Virchow 1881*, 220; 1884; nověji uplatňovali Danneilovy nároky *Mötefíndt 1910*; *Kossinna 1910*, 200, 310, zejména pak *Beltz 1925*, 457 a *Jacob-Friesen 1928*, 108; podrobněji *Beránek 1969*).

V určitých obdobích, zejména v časech nacismu hájila německá archeologie nároky obou jmenovaných dosti vehementně (např. *Ströbel 1936* či *Gummel 1938*, 165) tím, že vytvořili své systémy bez opory v literárních předchůdcích, a jde tedy o větší vědecký čin než v případě Thomsenově, jenž se navíc na rozdíl od německých archeologů těšil se „svým“ muzeem přízni a finanční podpore státu; později se dokonce objevil názor, že Lisch ovlivnil Thomsena (*Hagberg 1975*). Dnes se přínos obou zasloužilých badatelů posuzuje střízlivě: pracovali nejspíše samostatně, ale uveřejnili své poznatky v době, kdy Thomsenův systém byl už obecně znám a jejich názory měly jen velmi omezenou odezvu.

Další evropské země

Reflexi třídobého systému v Německu byla věnována větší pozornost, protože německý prostor byl v mnohém směrodatný pro vývoj v Čechách, představoval pro ranou českou archeologii hlavní zahraniční zdroj myšlenek a informací – nesrovnatelně větší než vlastní rakouské země včetně metropole monarchie. Ostatních směrů vlivu „skandinavismu“ si povšimneme jen ve stručnosti.

Geograficky a koneckonců i archeologicky (jak materiálem samým, tak názorovou vazbou oboru) Německu blízké Nizozemsko – ačkoli časovou následnost kamene a kovu zde uznával již archeolog *Johannes van Lier (1760)* – mělo po celé 19. století blíže k myšlenkám hostmannovské opozice. Už roku 1845 se sice objevil první uveřejněný souhlas se severským systémem, avšak čelný archeolog té doby L. J. F. Janssen, ač ovlivněn Lischem, byl ochoten vyslyšet tradiční námitky odpůrců (*Verhart 2008*); na tom měl podíl jednak poměrně vzácný výskyt kovových „starožitností“ na nizozemském území, jednak podvržené, avšak dlouho za pravé uznávané „naleziště“ u Hilversumu (1853) s domnělou současností kamenné industrie a památek doby římské (*Bakker 1990*).

Naproti tomu ve druhé ze dvou archeologicky významných severských zemí – Švédsku – se Thomsenovy myšlenky ujaly velmi záhy, jak o tom byla už zmínka: nejprve v úpravě výstavní sbírky v univerzitním Lundu (M. Bruzelius v r. 1830) a pak i ve Stockholmu (1834) díky lundskému prof. Svenu Nilssonovi a pozdějšímu říšskému antikváři B. E. Hildebrandovi – dvěma zakladatelům švédské archeologie, jež oba se osobně setkali s Thomsenem a znali kodaňskou expozici jako vzor. Do Norska přišla informace nejpozději v roce 1825 Thomsenovým popisem v listě řediteli Univerzitní sbírky starožitností v Kristianii (dnešním Oslu) prof. J. R. Keyserovi, jenž pak navštívil Kodaň a podle ní upravil roku 1829 první expozici uvedené sbírky. Ve Finsku (po první zmínce z roku 1846) aplikoval třídobý systém o něco později v katalogu helsinského Etnografického muzea jeho asistent H. J. Holmberg (*Nordman 1968*, 13, 19).

Blízké styky s Dánskem a Švédskem měla vždy Anglie, kde Thomsen už v roce 1828 vykládal své názory odbornému publiku v Londýně. (S trochou licence bychom mohli za jeho anglického předchůdce označit lorda Byrona, který v roce 1823 v Janově vytvořil politicko-satirickou báseň „The Age of Bronze“; vycházel ovšem samozřejmě z Hésioda, nikoli z Thomsena a dokládá, že pojem byl známý už mnohem dříve.)

Dvanáct let po dánském originálu se tu objevil druhý (vlastně první zahraniční, ačkoli opět v Kodani tištěný) překlad Rukověti, pořízený členem kodaňské Společnosti lordem Ellesmerem (*Anonym 1848*), a téměř zároveň i překlad hlavní práce Worsaaeovy z roku 1844 (*Worsaae 1849*).¹¹ Worsaae sám po své návštěvě v Anglii a v Irsku prohlásil, že dánský systém lze plně aplikovat na zdejší archeologické památky (*Daniel 1950*, 78). Definitivně (a s vlastním přínosem v podobě rozdělení doby kamenné na starší a mladší) sem třídobý systém uvedl a prosadil Sir John Lubbock (pozdější lord Avebury) o dvacet let později (*Lubbock 1865*).¹² V Edinburghu Daniel Wilson, sekretář Society of Antiquaries of Scotland, upravil podle třídobého systému sbírky této společnosti jako základ pro první přehled skotského pravěku – první vědecky pojatou archeologickou syntézu v angličtině, navazující na skotské osvícenství (*Wilson 1851*; opravené a doplněné vydání *Wilson 1863*).

Jinak ani vstup systému do Anglie se neobešel bez odporu konzervativců, zakládajících své pojetí (na rozdíl od severských zemí) v souznění s romantickým duchem kontinentální Evropy spíše na etnické příslušnosti náleží a uznávajících jiné tři periody: keltskou, římsko-britskou a anglosaskou (*Akerman 1847*; *Wright 1852*; srov. *Daniel 1950*, 79–80). Wilson, jehož výzva k nové úpravě expozice Britského muzea prošla bez odezvy (nový pohled uplatnil teprve po vzniku oddělení britských starožitností 1866 jeho první kurátor Augustus Wollaston Franks), odešel roku 1855 do Kanady a založil tamní archeologii na thomsenovském principu, zatímco v Anglii se uplatnili odpůrci – John Mitchell Kemble (příznačně badatel s těsnými pracovními styky s Hostmannovým Dolním Saskem) či *T. Wright (1852)*, podle něhož takové dělení nemá smysl v historii, kterou nelze pojímat jako přírodní vědu a její předměty pořádat do rodů a druhů; později např. *James Ferguson (1872)* se svým dílem o megalitech světa. Podobně jako v Německu, i v Anglii trvala přinejmenším zdrženlivost k třídobému systému u mnohých až do 90. let 19. století.

Francie dosud trpěla nevalným zájmem o archeologii v úsecích mezi římskoprovinciálními lokalitami a nověji objevovaným paleolitem – ačkoli právě při průzkumu galorománských pozůstatků v jižní Francii měl dnes zapomenutý profesor François Jouannet dojít k poznání o třech dobách; to, co publikoval roku 1814 v regionálním kalendáři, je ale zase jen časová následnost kamene a „mědi“, tj. bronzu (*Cheyrier 1936*, 33–39; k tomu *Laming-Emperaire 1964*, 116). Teprve 60. léta 19. století přinesla vlnu zájmu o keltská oppida, což dále ubíralo prostor studiu předkeltského pravěku. Proto se třídobý systém ve Francii v době svého zavádění celkem nijak neprojevil (i když také francouzská verze Rukověti se jako poslední z řady překladů objevila) a uplatnil se především až při svém detailnějším členění v pracích G. de Mortilleta.

Naproti tomu ve Švýcarsku se třídobý systém díky objevům „nákolních staveb“ od 50. let 19. století obecně ujal, i když s jistým zpožděním. Přičinili se o to současně lausannský prof. C. A. Morlot, srovnávající archeologickou situaci své země s Dánskem ve studii z roku 1860, a hlavně archeolog *Frédéric Troyon (1860)* vhodně volenou kompromisní cestou, když tři doby spojil se švýcarským pranárodem, keltským osídlením a kmenem Helvetů.¹³ Pokud jde o sousedství Čech kromě Německa, byla už zmínka o vlastním Rakousku, kde

¹¹ Později vyšla anglicky v Lubbockově překladu i část dalšího základního severského díla této epochy – Nilssonovy skandinávské prehistorie (*Nilsson 1838–1843*, resp. 1868). Srov. *Rowley-Conwy 2004*.

¹² České archeologii byla ovšem kniha dostupnější v německém překladu podle 3. vydání (*Lubbock 1874*).

¹³ Jeho systém podrobně popisuje *Smolík 1878*, 8–10.

ovšem až do 60. let neměla tamní málo rozvinutá archeologie čím českou ovlivňovat; přijetí třídobého systému tu bylo při nevelkém počtu archeologů celkem bezproblémové, akceptoval jej už zmíněný E. von Sacken a ani od 70. let 19. století ve vídeňské antropologické společnosti nenacházel německý odpor velký ohlas. Ještě jednodušší situace byla na Moravě, kde archeologie teprve v 70. letech začínala ožívat, a to ještě nejspíše na úseku paleolitu.

Větším přínosem vedle styku s německými zeměmi (především Saskem, resp. Lužicí) mohl být styk s polskou archeologií, která ovšem byla politicky roztržena mezi tři zábo-ry, z nichž nejživější z pohledu dění v archeologii byl zpočátku ruský (Varšava, Vilno), od 40. let i rakouský (Krakov) a pruský (Poznaň). V polské sféře bylo přijetí severského systému pochopitelně o něco opožděno vůči Německu, ale ne o mnoho: blízkost k Dánsku, Švédsku či Meklenbursku tady hrála svoji roli.

Pokud bylo dosud zjištěno, první zmínku o třech dobách v polské literatuře má Wojciech Morawski v časopiseckém článku současném s Hellichovým pokusem u nás (*Morawski 1843*), ten ale nevychází z Thomsena, nýbrž z Lische (Friderico-Francisceum). Současně však významnější styk se severem navázalo polské centrum v litevském Vilně: hrabě Eustachy Tyszkiewicz, podle J. Kostrzewského první významný polský prehistorik, podnikl roku 1843 studijní cestu do severských zemí, v Kodani se seznámil se sbírkami v královském zámku Christiansborgu (popsal je v roce 1846) a přitom se seznámil s Thomsenem i jeho představou (*Kostrzewski 1949*, 21–22, 27–28). Zakrátko se připojila i rakouská část: anonymně, ale v archeologické části evidentně z pera Jozefa Łepkowského vyšla nákladem krakovské učené společnosti a tamní Jagellonské univerzity v roce 1850 brožurka podle vzoru kodaňské Rukověti, opřená o systém tří period (*Anonym 1850*; srov. *Kostrzewski 1949*, 35–36). Rok 1850 tak znamenal určitý přelom v polské archeologii, neboť zároveň vyšla i ve Vilně přehledná regionální práce, postavená na témže relativně chronologickém základě (*Tyszkiewicz 1850*). (Pro zajímavost lze zmínit, že Tyszkiewicz kvůli chudobě dosavadních nálezů popíral dobu bronzovou v Litvě a na Bílé Rusi; v tom se shodoval s badateli z pobaltských zemí.) Konečně lze zmínit i první jasný popis kodaňského muzea a jeho uspořádání v cestopise Teodora T. Triplina, vydaném roku 1844 (k návštěvě ovšem došlo už roku 1835; *Gąssowski 1970*, 84–85; *Abramowicz 1967*, 57–58; 1977, 714; o těchto vstupech systému do polské archeologie stručně též *Abramowicz 1977*).

I v Polsku se později projevil vliv polemik Lindenschmitových a Hostmannových a objevili se i domácí oponenti. Značného významu ve své době nabyly práce Jana Nep. Sadowského, zejména kniha o starověkých obchodních cestách k Baltu (*Sadowski 1876*), dokazující, že bronzы nalézané v Polsku a na severu Evropy jsou původu etruského či fo-nického, příšle obchodem, že tedy v těchto oblastech nebyla žádná doba bronzová. Tato hypotéza souzněla s představami oponentů tří period v Německu, proto není divu, že už za rok se kniha dočkala německého vydání v Jeně. Proti samostatnému domácímu vývoji stavěla sice zcela na principu difuze kulturních statků a její kladné přijetí nemělo dlouhého trvání, ale nelze jí upřít význam pro počátky studia importů a obchodních cest.

Zbývá ještě stručná zmínka o Rusku, a to proto, že SSSR se vedle Německa stal druhým státem, kde byl z nacionalisticko-prestižních důvodů vznesen nárok na prioritu systému tří dob. „Černým koněm“ se stal Alexandr Nikolajevič Radiščev, osvícenský revolucionář, který se s archeologickými památkami seznámil ve vyhnanství na Sibiři koncem 18. století. Archeolog A. P. Okladnikov v roce 1949 uveřejnil sdělení, že Radiščev už na počátku 19. století dospěl k třídobé periodizaci. Přání tu však bylo otcem myšlenky; později nej-

lepší znalec dějin ruské archeologie A. A. Formozov uvedl tento omyl na pravou míru s tím, že z Radiščevových zápisků nelze podobný soud vyvodit (*Formozov 1986*, 32–33).¹⁴

Začleněním české archeologie do tohoto proudu se kupodivu dosud nikdo samostatně nezabýval a ani v rámci celkových dějin oboru v Čechách nenajdeme k tomuto problému přesnější vyjádření. (Výjimku tvoří jednověté zmínky: *Sklenář 1983*, 81; *1984*, 23.) Určitý zájem bychom očekávali v rozsáhlé Böhmově studii o periodizaci, ta ale vyřídila třídobý systém dvěma odstavci bez zmínky o jejích osudech v Čechách a spokojila se s citací a uznalým oceněním zmínky Karla Marxe v prvním díle jeho *Kapitálu* (1867), že „předhistorická doba se rozděluje na základě přírodovědeckých /sic!/ a nikoliv t. zv. historických výzkumů podle materiálu na kamenný věk, bronzový věk a železný věk.“ (*Böhm 1953*, 3). To je mimochodem dobrá ukázka, jaká fundamentální moudra klasiků marxismu-leninismu musela být v 50. letech 20. století citována ve funkci *captationis benevolentiae*.

Pokusme se tedy zjistit, z jakých zdrojů a jakými cestami se základní paradigma pravěké relativní chronologie do české archeologie dostalo a jak se v ní prosadilo.

Čechy

„Starou myšlenku“ není snadné u nás stopovat už proto, že archeologická (či spíše „starožitnická“ literatura u nás před 2. pol. 18. století prakticky neexistovala – nebyly tu ani megalitické stavby, ani památky římských provincií, které jinde tento zájem stimulovaly. A ještě dalších sto let převládala v relativní chronologii běžná (nejen u nás) dichotomie doby pohanské a křesťanské. Materiálová chronologie samozřejmě nemohla vzniknout, dokud se nevíl poznatek, že kamenné „hromové klíny“ jsou lidské výrobky z dávné minulosti, což se ani v západní Evropě neprosadilo před 1. pol. 18. století.

Není tedy překvapující, že myšlenku o časové následnosti kamene a kovu uvedl u nás do literatury poprvé Karel Josef Biener rytíř z Bienenberka (1731–1798) až v době josefinské a že ji vlastně zmiňuje spíše mimochodem, když při popisu náboženských obřadů Germánů – (jimž na základě antických zpráv starší nálezy v Čechách přičítal) uvedl, že „die alten Deutschen, ehe sie mit den Metallen umzugehen wussten, nahmen zu dieser Verrichtung /zabíjení obětních zvířat/ einen steinernen Streithammer“ (*Bienenberg 1785*, 13). Čerpal přitom ovšem z dobové literatury vesměs německé, na kterou se ale v těchto případech neodvolává.

Z podobných zdrojů vycházel nepochybně i jeho současník, josefinský statistik a historik Josef Ant. von Riegger, když krátce poté ve výjimečně archeologickém článku v rámci svého historicko-statistického sborníku (*Riegger 1792*, 99) popsal nedávný nález kostrového hrobu s kamennými broušenými nástroji u Bžan na Teplícku a dodal: „Meines Erachtens, sind sie aus jenem Zeitalter, wo man entweder noch gar kein Eisen kannte, oder wo es doch sehr rar und kostbar in Böhmen war“.

Biener byl ještě starožitníkem v duchu 17. a 18. století se širokým záběrem a množstvím archeologického materiálu, který znal, bylo příliš malé na to, aby jej vedlo ke klasifikační analýze. Kromě toho jej zajímalo spíše dělení na etnickém základě (ovšem ne z romantických

¹⁴ K nám uvedl informaci o Radiščevovi podle sovětské literatury *Böhm 1953*, 3.

pohnutek, ale jako aplikace osvícenských poznatků o historii Čech). Protože s keltským podílem v českém archeologickém materiálu nepočítal (ačkoli nemohl přehlédnout úlohu Bójů v líčeních starších českých kronik), věděl ale už dost o germánských kmenech ve starověku a počítal s raně historickým příchodem Slovanů, rozhodl se řešit pozorovaný rozdíl mezi pohřebišti s jednodušší a s dokonalejší keramikou tím, že lepší materiál připísal Germánům v představě, že díky stykům s Římany byli na vyšší kulturní úrovni, kdežto jednodušší měl patřit předpokládaně primitivním Slovanům. Do rámce naprosté závislosti na starověkých písemných zprávách patří tedy i výklad kamenných nástrojů – zbraní starověkých Germánů.

Upřednostnění etnických otázek se zvláštním zřetelem k etniku autorem preferovanému se považuje za atribut archeologického romantismu, ale vidíme, že při nedostatku možností jiných historických interpretací se těšilo oblibě už v generacích osvícenců. Jestliže Bienenberg se identifikoval s Němci-Germány, pak Josef Dobrovský (1753–1829) jako v pořadí další určující postava české archeologie projevoval naopak náklonnost ke Slovanům obecně a Čechům konkrétně. Nešlo však už jako u Bienenberkovy generace jen o prosté hledání historické situace, k níž by se nález dal přiřadit, ale také o sledování určitých etnických preferencí ve prospěch té či oné národnosti – to byl motiv etnoarcheologických snah romantické fáze, stavící proti sobě v Čechách Germány a Slovany (zájem o obhajobu keltského podílu byl v té době ještě mizivý). K historickým pramenům přistoupily argumenty filologické, ale nález po archeologické stránce neměl dosud celkem žádnou úlohu.

Proto nás nepřekvapí, že „stará myšlenka“ se v úvahách Dobrovského neobjevuje, a to přesto, že měl osobní vztahy k Dánsku: s čelnými učiteli (zřejmě i s R. Nyerupem) se znal od dob své návštěvy Kodaně v roce 1792, měl nepochybně podíl na zvolení prof. R. Müntera zahraničním členem Královské české společnosti nauk (1805) a dánská královská komise jej proto už krátce po svém zřízení (v lednu 1808) požádala o spolupráci v oboru slovanských starožitností; Dobrovský tuto nabídku přijal – vcelku ale nevíme, zda z toho něco ve skutečnosti vyplynulo (*Sklenář 1981*, 136).

Dobrovský ovšem nemohl ještě být ovlivněn Thomsenovými muzejními pokusy, ale to nemohla být ani „velká trojka“ z první romantické generace našich učenců, zabývající se „pravěkem“ Čech a Čechů: základní díla Šafaříkova, Palackého a Kaliny z Jäthensteinu se objevila současně v roce 1836, kdy jim souběžná Thomsenova publikace ještě nebyla dostupná – ostatně dostupná by byla teprve v německém vydání z roku následujícího a to se v Čechách objevilo teprve roku 1838 (viz níže). Stejně tak nelze uvažovat o vlivu regionálně omezených názorů Danneilových, počítat lze jedině s meklenburskými pracemi Lischovými, jehož pojetí třídobé myšlenky bylo ovšem postaveno odlišně.

Problém romantiků zejména první generace byl ve zmíněném již soustředění na otázky etnické atribuce, při níž se u „pohanské“ složky archeologie uplatnila starověká a raně středověká psaná historie, toponomastika, z vlastních archeologických hledisek ještě tak nanejvýš pohřební ritus nebo paušální soudy zastávané z nearcheologických důvodů některými skupinami badatelů (např. bronzové artefakty = Keltové). Nebyla to česká výjimka, podobně zaměření byli soudobí archeologové v Německu, zejména v jeho východní polovině, ale také ve Francii (preferance Keltů-Gallů) a jak už bylo ukázáno, také v Anglii. V zemích dotčených expanzí Římské říše k tomu přistupovala složka antická, kterou díky zájmu o klasický starověk už od renesance dovedla archeologie celkem dobře odlišit (poté co se tu osvobodila od starého zvyku považovat všechny nálezy za římské). Šťastný v tomto ohledu byl germánský sever Evropy, kde při etnické homogenitě a vzdálenosti od Říma

stein 1836; srov. *Sklenář 1976*, zejména 83, 96). V této knize, psané nejméně od roku 1834 a dokončené v polovině roku 1836 se autor pokusil o první archeologicky zdůvodněný obraz českého pravěku a raného středověku, oproštěný od dosavadní bezmocné závislosti na psaných pramenech nejrůznější kvality. Také on ale zůstal etnický zaměřeným romantikem a požadavky klasifikace či třídění a uspořádání archeologických nálezů se i u něj omezovaly na určení národní příslušnosti.

Nicméně se v jeho knize – poprvé v české literatuře a ovšem bez znalosti souběžně dánsky vydaného Thomsena – odráží obecné povědomí tehdejší evropské archeologie o přednosti kamene před kovem (*Kalina 1836*, 29) a bronz, resp. mědi před železem (*o. c.*, 173, 181). Je zajímavé, že přítomnost kamene i kovu v jedné lokalitě, mnohými ještě později braná za argument proti existenci doby kamenné (nezapomeňme, že v předpozitivistické archeologii bylo obvyklé považovat lokalitu za „nálezový celek“), vykládá Kalina už jako stopy osídlení místa v různých časově vzdálených obdobích (*o. c.*, 29); hroby bez železa patří podle něj do starší pohanské doby, hroby se železem mladší době pohanské (či pohansko-křesťanské – *o. c.*, 137), i když ještě i tehdy mohli lidé v některých krajích při nedostatku a vzácnosti železa vyrábět a užívat kamenné nástroje (*o. c.*, 144). Teprve hroby se železem jsou podle Kaliny slovanské, protože Slované jsou rané historii známí jako rolníci a zemědělství není možné bez železa (*o. c.*, 128).

Sled surovin tedy Kalina znal a uplatňoval, ale spíše jen implicitně, protože pro něj neměl význam, etnohistorický přístup to nevyžadoval. To je obecnější problém: autor mohl třídobý systém znát, ale nemusel jej aplikovat, pokud v jeho pojetí pravěku neměl funkci a zvolené kritérium bylo jiné. Nedá se tedy přítomnost či absence systému vykládat jednostranně jako projev pokrokovosti či zpátečnictví autora, záleží na jeho zaměření a prioritách. Jinou funkci měl systém na severu, kde etnicko-historický aspekt neměl z objektivních důvodů významnou roli (do značné míry oprávněně se předpokládala plynulost osídlení a etnická jednota pravěkého, raně středověkého a současného obyvatelstva), a kde proto systém sehrál zásadní roli mezníku ve vývoji poznání, jinou ve střední Evropě, kde pravěký i raně středověký vývoj byl složitější a archeologové v rámci romantického historismu s politickým posláním měli za úkol především najít a zdůraznit podíl svého národa.

Kalina z Jäthensteinu tedy znal obecný princip následnosti, ale ne jeho archeologickou aplikaci (tu ani znát nemohl) a ve své práci jej neuplatnil, protože zůstával mimo jeho hlavní pozornost. Rok hned následující po jeho knize však změnil podmínky. Vydání Thomsenova textu v němčině a Lischových prací (1837) zpřístupnilo způsob aplikace principu surovinového sledu v archeologii a bylo už možno na něj reagovat. (Jestli měl tuto možnost Kalina, nevíme; rozhodně soustředil svoji další odbornou pozornost na hradiště a tady se s potřebou jeho aplikace míjel.) Tehdy scházelo šest let do nástupu nové (druhé romantické) archeologické generace v Čechách.

Situace v české archeologii resp. v Praze jako jejím centru na počátku 40. let 19. století byla podrobněji popsána jinde (*Sklenář 1981*, 18–26). Zde stačí uvést, že ji charakterizuje nástup a rychlá „rekvalifikace“ dvou osobností spojených přátelskými vztahy k Františku Palackému, jehož přání a vybidnutí je k archeologii přivedlo – podobně jako kdysi jiný podnět Thomsena – od zaměstnání docela jiných.

Malíř a ilustrátor Josef Vojtěch Hellich (1807–1880) projevil za pobytu v Itálii zájem o antické památky i jejich vykopávky a seznámil se tu s Palackým, který jako nový jednatel Společnosti Národního muzea v Praze nedávno vystoupil s plánem osamostatnit a řádně

Obr. 13. Josef Vojtěch Hellich.
Fig. 13. Josef Vojtěch Hellich.

Obr. 14. Hrob Josefa Vojtěcha Helliche na Malostranském hřbitově v Praze.
Fig. 14. The grave of Josef Vojtěch Hellich in the Lesser Quarter Cemetery in Prague.

vybudovat muzejní archeologickou sbírku. Při nedostatku odbornějších sil Palacký vyzval Helliche; ten se na počátku roku 1842 skutečně ujal nové funkce kustoda této sbírky, a stal se tak prvním profesionálním archeologem v českých zemích.

Už v roce předchozím prosadil Palacký druhou ze svých reformních myšlenek v Muzeu, totiž zřízení Archeologického sboru jako poradního a výkonného tělesa ke správě sbírky a pěstování tohoto oboru v Čechách. V původní podobě však vznikl orgán celkem pasivní a bylo třeba jej reorganizovat. K tomu si Palacký vybral básníka Jana Erazima Vocela (1802–1871), jemuž nedávno svěřil redakci Časopisu Národního muzea (tehdy Časopis Českého Museum). Vocel se roku 1843 stal jednatelem Sboru a jako velmi aktivní pracovník Palackého nezklamal: Sbor oživil a dokonce se zapracoval do archeologie tak rychle, že už toho roku mohl publikovat její programový článek.

Mezi dvěma přeškolnými umělci byl ten rozdíl, že Vocela oslovil nový obor natolik, aby do něj vložil svoji budoucnost (ostatně literární činnost chápal především jako službu národu a vlasti, kterou byla i archeologie), zatímco národnostně méně zapálený Hellich zřejmě stále cítil svůj krok jen jako dočasnou odbočku na umělecké dráze. Vzbudil tím ostatně také podiv mezi dosavadními uměleckými kolegy: pražský německý malíř Johann Pechtl psal do Říma Franzu Nadorpovi v dubnu 1842, že Hellich přijal místo kustoda, stal se „skalním Čechem“, usiluje o profesuru dějin umění a chce též psát dílo o starožitnostech, „kde se najednou to vědění v něm vzalo, nevím“ (Wirth 1914, 111; Sklenář 1980, 127).

Obr. 17. Mladý Jan Erazim Vocel (kresba ze 40. let – České muzeum stříbra, Kutná Hora, pozůstalost J. E. Vocela).

Fig. 17. Young Jan Erazim Vocel (drawing from the 1840s – Bohemian Museum of Silver, Kutná Hora, from the estate of J. E. Vocel).

Obr. 18. Kříž dánského řádu Danebrog, udělený Vocelovi králem Frederikem VII. (České muzeum stříbra, Kutná Hora, pozůstalost J. E. Vocela).

Fig. 18. The Cross of the Danish Order of the Dannebrog awarded to Vocel by King Frederick VII. (Bohemian Museum of Silver, Kutná Hora, from the estate of J. E. Vocel).

(*Vocel 1845a*), tak i stručnější popularizační verzi své práce (*Vocel 1845b; 1845c*), která je ve formě i obsahu nepochybně motivována brožurkou dánskou, spisek Hellichův zůstal v nedokončeném rukopise.

Text, jak lze očekávat, prozrazuje povrchní znalosti, náhodnost výběru hmotných pramenů i literatury, nedostatek smyslu pro systematiku. Je dosti pravděpodobné, že Hellich sám práci na něm předčasně ukončil, když si uvědomil svoji nepřipravenost a patrně věděl, že soustředěnější a metodičtější Vocel chystá totéž z pověření Archeologického sboru; nakonec i tabulky s kresbami nálezů, původně chystané pro vlastní knížku, přenechal Vocelovi k použití v jeho *Grundzüge*. Hellichův spisek v podstatě nepokročil za věcný soupis části tehdy známých nalezišť, neuplatnilo se v něm ani etnoarcheologické hledisko a dalo by se říci, že česká archeologie o mnoho nepřišla – nebýt jedné zajímavé okolnosti, totiž výslovného použití systému tří period.

Z rukopisů nevyplývá, co bylo zdrojem Hellichovy znalosti systému; lze ale bezpečně předpokládat, že jím byla severská příručka v německém překladu; ta byla v knihovně Národního muzea dokonce ve čtyřech exemplářích, které sem během léta 1838 darem zaslala přímo „Královská společnost pro znání severních starobylostí v Kodáni“.¹⁵ V prvním, snad o málo starším Hellichově konceptu (s. 1v) je řečeno zcela jednoznačně, že

¹⁵ Zpráva o přírůstcích muzejních fondů od července do září 1838, uveřejněná v Časopise Národního muzea 12, 1838, na s. 593.

„pro lepší názornost“, tedy z praktických důvodů se archeologie dělí na předkřesťanskou a křesťanskou, a „předkřesťanskou dělíme do tří epoch, jež se nazývají I. doba kamenná, II. doba bronzová a III. železná“ (viz příl. II.).

Druhý koncept je podrobnější a popisuje, jak lze „v naší vlasti již nalezené starožitnosti předkřesťanské doby rozdělit do tří period, totiž:

- a) Pravěk, kde nejsou ještě žádné kovy, nýbrž nářadí a zbraně z kamene, kosti, dřeva apod.
- b) v níž se pro řezné nástroje a zbraně užívaly bronz a měď. Soudíme, že v této době snad začíná spalování mrtvol, kdy popel a zbytky kostí se ukládaly do uren nebo do hrobů vyložených kameny.
- c) Od příchodu Čechů do Čech až po zavedení křesťanství.“

Tady se doby výslovně nejmenují, ale rukopis obsahuje i kreslené schéma tří dob, označených zde prostě Kámen, Bronz a Železo. Také soupisy významnějších nálezů (resp. lokalit) jsou uspořádány podle těchto dob.

S Hellichovým rukopisem se pojí ještě problém doby vzniku, protože není datován. Analýzou obsahu ale dojdeme k závěru, že na jedné straně nálezy ze Slánské hory zobrazené na tabulce I pocházejí zřejmě z jeho průzkumné a sběrné cesty v prvním roce 1842, naopak údaj o vlastním výzkumu mohyl u Poběžovic v létě 1843 je do rukopisu doplněn dodatečně jako marginalie; jedno ze dvou schémat třídobého dělení je nakresleno na rubu konceptu Hellichova dopisu ze 13. 2. 1843. V roce 1842 Hellich v muzeu i v archeologii teprve začínal a zajímal se hlavně o umělecko-historické památky; rok 1843 je rokem jeho nejintenzivnějšího zájmu o archeologii včetně provádění terénních výzkumů pro muzeum (Skalsko, Poběžovice), ale koncem toho roku měl už Vocel hotov rukopis svých *Grundzüge*, k níž Hellich už na podzim přislíbil ilustrace, a kdyby byl přesto pokračoval v psaní, musel by si být vědom zbytečnosti takové práce. Z těchto okolností vyplývá datace do jara až podzimu 1843 jako jediná přijatelná doba pro napsání obou verzí rukopisu. Hellichova příručka zůstala totiž nedokončena ve dvou rukopisech víceméně shodného obsahu v soukromém majetku, odkud byl tento materiál darován Národnímu muzeu v roce 1956. S jejím obsahem a významem byla odborná veřejnost seznámena teprve poměrně nedávno.¹⁶ Platí tedy (pokud se neobjeví starší pramen, což je u rukopisů nepravděpodobné a u tištěných publikací vyloučeno), že Josef Vojtěch Hellich nejspíše v roce 1843 – v době souběžné s pronikáním myšlenky do jiných evropských zemí vzdálenějších od Dánska – na základě literárního poznatku z thomsenovského okruhu jako první aplikoval v úplnosti systém tří period v české archeologii, a to nejen schematicky, ale i ve své muzejní praxi.¹⁷

Jiná věc je, že dosah a tedy i působení nepublikovaného rukopisu byly samozřejmě nulové a Hellichův názor současníky nijak neovlivnil – je pouze dokladem pronikání nových domněnek a teorií ve vědě.

Mnohem větší vliv měla Vocelova práce, uznávaná jako první příručka oboru zaměřená na Čechy, kde se ale kupodivu severský systém neodráží. Později např. *J. L. Pič* (1899, 35) sumarizoval, že Vocel podle nordického vzoru „třídil praehistorii na dobu kamennou, bron-

¹⁶ *Sklenář 1980*, 189–196 (rozbor), 219–226 (původní text verze bližší čistopisu, včetně přípravných poznámek).

¹⁷ Např. v Archivu Národního muzea (fond drobných pozůstalostí – J. V. Hellich) je dochován excerpční listek o již zmíněném hrobě s kamennými broušenými nástroji z Bžan (nález 1792), kde Helich poznamenává „Zur I Periode gehörig“.

zovou a železnou“, ale tak jednoduché to nebylo. Je zvláštní, proč Vocel tři doby neuvádí, přestože, jak již řečeno, kodaňský text byl podle všeho v muzeu k dispozici. Vysvětlit to lze jediné tak, že Vocel – ač patrně už tehdy (na rozdíl od Palackého) přesvědčený evolucionista – jako romantik upřednostňoval etnická dělítka, která byla jeho historickému vědomí blízká, zatímco archeologický materiál jako pramen mu přes všechnu dobrou vůli stále ještě zůstával cizí.

Zvláštní je to i ve světle skutečnosti, že již zakrátko nebude mít žádný český učenec tak četné, intenzivní a dlouhodobé styky se severem Evropy jako právě Vocel. Vždyť už v roce 1845 navštívil Vocela na své cestě po „německých“ muzeích J. J. A. Worsaae a Vocel jej doprovodil do univerzitní knihovny k Šafaříkovi; o rok později se v Národním muzeu objevil sám ředitel Thomsen se svým adjunktem a žákem C. F. Herbstem. (Thomsen přijel ještě v roce 1859 s geologem P. W. Forchhammerem a zase to byl Vocel, kdo je provázel po muzeu a do zasedání Královské české společnosti nauk.) Když Worsaaeův patron, dánský král Frederik VII. jako milovník archeologie sepsal úvahy o způsobech stavby megalitických hrobek, Vocel uveřejnil jejich překlad v Památkách archeologických a poslal vznešenému autorovi ozdobně svázaný separát (dodnes je vystaven ve Frederikově sídle, zámku Jaegerspris).¹⁸ Do dánského odborného tisku psal Vocel o české princezně Dagmar a památkách na ni. Společnost pro severské starožitnosti v Kodani jej zvolila řádným členem (1855). A nakonec jej patrně jako jediného Čecha poctil dánský král v roce 1860 udělením rytířského řádu Danebrogu 3. stupně za česko-dánské kulturní sblížení na poli archeologie a historie.

Ve světle těchto okolností je třeba vysvětlit, že i potom se Vocel – už nejvýznamnější český badatel své doby na pomezí romantismu a pozitivismu, zakladatel moderní české archeologie – ve svém díle stavěl k systému tří period poměrně zdrženlivě. *Grundzüge* byly jeho prvním pokusem, jen povrchně utřídujícím nezažitý materiál nepatrné ještě muzejní archeologické sbírky a další jemu známé nálezy; všímá si sice látky, z níž jsou předměty zhotoveny, ale ta mu slouží jen k rozeskupení pro účel popisu bez chronologického aspektu; jeho „pohanská doba“ je dvojrozměrná. Vedle Kalinova spisu se opírá jen o německou literaturu. Zná Lischovy práce o hrobech v Meklenbursku, ale nesdílí názor o určujícím etnickém významu pohřebního ritu (jako správný romantik se ovšem snaží připsat hroby konkrétním národům, ale hledá jiná kritéria, neméně pochybná). Thomsena sice necituje, ale jak už bylo zmíněno výše, byla brožurka z roku 1837 v Národním muzeu ve 4 exemplářích, a nelze tedy předpokládat, že by ji neznal; nejspíše patřila mezi „mnoho menších archeologických spisků“, které v rámci přípravy na novou funkci přečetl v roce 1843.¹⁹ Na druhé straně ale Vocel cituje Schreiberův Taschenbuch, takže je seznámen i s námitkami německé sféry (vrtání kamene železem, kámen a bronz v hrobech pohromadě), jež bere za své a myšlenku tří dob, kterou přijal Hellich, odmítá jako „neudržitelnou“ (*Vocel*

¹⁸ Frederik VII. 1857: Om bygningsmaaden af oldtidens jaettestuer. Antiquarisk Tidsskrift. Překlad: O stavbě obrovských hrobů, Od Jeho Velič. Bedřicha VII., krále Dánského. Památky archeologické 3, 1859, 301–304 (s úvodem J. E. Vocela. Kamenné pomníky pohanských věků, 297–300). Nakonec vyšel ještě francouzský překlad: Sur la construction des salles dites de géants. Mémoires de la Société des antiquaires du Nord, T. 1850–60, Copenhague 1861, 3–19. – Více o tom *Sklenář* 1979, 137–148; 1987.

¹⁹ Tak uvádí ve svém deníku 1833–1843 (Státní okresní archiv Kutná Hora, fond J. E. Vocel). Další exemplář byl tehdy v knihovně P. J. Šafařika, jemuž jej zaslal v říjnu 1838 petrohradský finista A. J. Sjögren, který dostal několik výtisků z Kodaně, aby je rozdělil mezi zájemce (*Francev* 1928, 843).

1845a, 5). Nevylučuje sice princip systému, ale spíše jen ve smyslu jisté časové následnosti surovin – na počátku pravěku byl kov ještě vzácný a kámen měl převahu.

Už po navázání osobní známosti s Thomsenem a Worsaaem činí Vocel první pokus o systematické zobrazení českého pravěku ve studii o počátcích umění či uměleckého řemesla v Čechách (*Vocel 1847*), jež svědčí o tom, jak rychle se jeho archeologické poznání vyvíjelo. Zde už došlo k výrazné změně – Vocel uznává dobu kamennou, i když ji nejmenuje: kamenné nástroje pocházejí z dob, kdy ještě nebyla známa výroba kovů a obyvatelé Čech žili „na způsob nynějších divochů australských“ (tento nový etnologický, dobu kamennou zdůvodňující aspekt se objevil nepochybně pod vlivem nedávno vyšlé první české knihy na toto téma – *Tomíček 1846* –, jejíž evoluční podtext musel Vocel jako jednatel Matice české obsáhle hájit proti církevní cenzuře); dokonalejší tvary kamenných artefaktů však ukazují na pozdější dobu, protože už byly vyráběny pomocí kovových nástrojů. Tento názor zastával dokonce i Worsaae, jenž na základě poznatků ze středoevropských muzeí dospěl k názoru, že kamenné broušené nástroje jsou tu spíše výjimečné a protože jsou vrtány kovem, nepatří už době kamenné – a ta tu není ničím doložena, tedy je nejspíše omezena jen na sever Evropy.²⁰

Vzdor této autoritě Vocel, jenž už znal lépe domácí materiál, dobu kamene před kovem připouštěl i pro český pravěk; nebyl si ale jistý v seřazení dob, ovlivněn názorem H. Schreibera i jiných, že doba kamenná mohla přijít až po době bronzové, když vzdělaní Keltové s bronzovou industrií byli vytlačeni primitivními Germány (kamenné nástroje ztracené či pohozené Germány mohli prý pak najít a užívat Slované – ti sice už znali železo, ale prostý lid dosud užíval kamenné nástroje a snad je přímo vyráběl).

V dalším Vocel už zřetelně připouští dobu bronzovou („Bylať doba v historii vzdělanosti lidské, v níž se výhradně bronzových nástrojů užívalo, tudíž se takové téměř ve všech evropských zemích vyskytují“) a dokonce – zřejmě podle Worsaae – hovoří o mědi jako předchůdci bronzu, pak ale se už dostává do sféry historicky doložených národů a pojem doby železné se mu vytrácí, i když železo ovšem považuje za nejmladší z kovů.

V každém případě byl pro jeho relativní chronologii vždy určující osnovou sled „národů“, historicky v Čechách doložený. Zřetelně to vyplývá i z programu jeho univerzitních přednášek, předloženého filozofické fakultě pražské univerzity v listopadu 1849 během řízení ke schválení jeho profesury archeologie: Zásadní náplní přednášek na úseku pravěké archeologie je podle tohoto dokumentu „eine charakterisierende Unterscheidung zwischen keltischen, germanischen und slawischen Alterthümern in Böhmen“. „Es ist somit die specielle Aufgabe der ersten Abtheilung der böhmischen Alterthumskunde, /.../ jene Denkmale, welche die beiden erstgenannten Urvölker /Kelten und Germanen – K. S./ in Böhmen zurückgelassen, von den ältesten Kunst- und Kulturüberresten der Čechen zu sondern, die letzteren zu sichten und zu ordnen /.../.“²¹

²⁰ *Worsaae 1846*, 31: „In Böhmen, Östreich, Baiern, Baden, dem Elsass und im Hessen gehören selbst steinerne Hämmer zu den ungewöhnlichen Dingen, ungeachtet es ausser dem Zweifel liegt, dass die meistens, um nicht zu sagen immer mit runden metallenen Cylindern gebohrt sind /.../ Man findet daher dergleichen Sachen hier auch meistens nur in Gräbern in Verbindung mit Sachen von Bronze und Eisen /.../ Da die steinernen Geräthschaften /.../ nicht zu dem Steinalter hinzufügen sind, so kann auch nur in dem nördlichen Deutschland von einem Steinalter die Rede sein.“

²¹ Programm der Vorlesungen über böhmische Archäologie und Kunstgeschichte, rukopis, Státní okresní archiv Kutná Hora, pozůstalost J. E. Vocela. Plné znění *Sklenář 1981*, 386–90.

Ponechme nyní stranou další dílčí vyjádření k této problematice a soustředme se na Vocelovo životní dílo – Pravek země české²², summu vědomostí nejen autorových, nýbrž celé české archeologie romantického období v jeho závěru a na prahu pozitivistické éry, která ovšem už ovlivňovala i bádání 60. let 19. století v Čechách. (Je na místě připomenout, že z celé řady dalších archeologů, činných tehdy v Čechách – samozřejmě vesměs amatérů – se nikdo soustavněji nezabýval teoretickými otázkami a spoléhali na Vocelovo odborné vedení Archeologického sboru; i neaktivnější z nich, zkušený terénní badatel Václav Krolmus, zůstal systémem tří period nedotčen.) Také tato kniha je poznamenána rozporem: Vocel si dobře uvědomuje existenci a následnost tří dob, ale nepřikládá jim zásadní význam pro výklad pravěku.

Jejich charakteristiku podává jednoznačně hned v úvodu: „Nejdávnější vrstvou časovou, obsahující prvotiny činnosti lidské /.../ naznačují stroje a zbraně z kamene, zvířecích kostí a parohů shotovené /.../ Prvotní tento věk nazvati lze dobou kamennou. Obecní známkou druhé následující doby jest měď a bronz, /.../ z kteréžto látky zbraně, stroje a šperky za doby té hotoveny bývaly. Příznakem třetí doby čili vrstvy času jest železo, jež k hotovení nástrojů všelikého druhu mnohem lépe se hodí, než jakákoli látka jiná. – Avšak již zde podotknouti třeba, že není možno, aby každá z těchto tří vrstev věkových přísně ohrazena a jedna od druhé naprosto oddělena byla: neboť dobyté z lůna země výtvořily ruky lidské dosvědčují, že znenáhla jedna doba v druhou přecházela /.../.“

Aby ale nenechal čtenáře na pochybách, upozorňuje, že je uznává jako archeologickou třídící pomůcku, jako technologické fáze vývoje, ale ne jako historickou periodizaci – vícekrát ostatně uvádí, že nechce psát dějiny artefaktů, ale lidské společnosti. Jejich vůdčím principem je evoluce, přesněji pokrok: všechny národy musely projít shodným vývojem, i když na jihu dříve a na severu později, neboť „nejen v přírodě, nýbrž i v životě člověčenstva jeden a týž svrchovaný zákon panuje /.../ zákon povolného pokračování od méně vyvinutých tvarů k dokonalejším plodům.“ (*Vocel 1866*, 16.).

Tady může třídobý systém vypomoci, ale jakmile se Vocel dostane k prvním historickým zprávám, opouští jej. Z této historické motivace samozřejmě vyplývá malý zájem o dobu kamennou, kterou neodmítá, i když dokonalejší vrtání broušených nástrojů stále spojuje s užitím železného nástroje (podle technologie výroby sestavuje jejich spekulativní vývojovou řadu), ale v zásadě přebírá obsah své 15 let staré práce (*Vocel 1850*) beze změny, což svědčí o jeho vztahu k této tematice. Mnohem větší zájem u něj budí doba bronzová, spojená s jeho starou láskou k chemickým rozborům, které mu umožňují stanovit i podle dnešních hledisek vcelku správnou relativní chronologii bronzových předmětů až po raný středověk. Protože ale industrie doby bronzové je tehdy obecně spojována s Kelty, přechází Vocel už tady k historické chronologii, k etnické klasifikaci a jeho zájem o severský systém končí; doba železná u něj už vlastně nefiguruje, i když se o tomto pojmu okrajově zmíní.

Připomeňme ještě, že v okruhu Vocelově (resp. Archeologického sboru) byli další, méně teoreticky orientovaní archeologové, kteří téměř vesměs přijali třídobý systém tak, jak byl předložen. Výjimku tvoří nejlepší z nich, František Beneš, který se např. podle Vocelova vzoru stavěl proti mechanickému pojetí dob, jež „jako čarami v času od sebe určitě oddělití nelze, protože zajisté laciná kamenná zbraň vzácnější a dražší bronz dlouho přetrvávala,

²² *Vocel 1866–1868*. Rozbor obsahu podává *Sklenář 1981*, 269–321.

tak že kamenný mlat i se železným mečem i s bronzovým keltem /sekerou – K. S./ snadno pohromadě nalezen býti může“ (*Beneš 1866*, 183). To byl zároveň argument proti hostmannovským názorům, které právě z takového schematického pojetí implicitně vycházely. Naproti tomu neaktivnější terénní archeolog té doby, František Petera Rohoznický, byl naopak na základě svých nálezů bronzů a železa v jednom a též objektu přesvědčen, „že naši předkové znali v pradobě už zároveň bronz a železo a ne, jak se někteří archaeologové domýšlejí, toliko bronz, ať prý s železem teprva v pozdější době se byli seznámili“ (*Petera Rohoznický 1863*, 61).

Stručně shrnuto: jestliže Hellich by byl podle všeho použil třídobý systém bez výhrad v původním klasifikačním smyslu (snad proto, že se zřejmě nehodlal do této problematiky pouštět hlouběji a jeho sečtělost se nedala s Vocelovou srovnat), Vocel v duchu a tradici středoevropské romantické archeologie dal přednost etnohistorické chronologii a třídobý systém uznával, ale s jeho uplatněním ve funkci pomůcky z nutnosti skončil v průběhu doby bronzové. Už proto nelze souhlasit s J. Böhmem, který Vocela označuje za „důsledného zastávce Thommsenovy třídobé periodisace“ (*Böhm 1953*, 19). Není to u Vocela otázka zásadního odporu, jako v Německu, ale otázka preference hlediska. To je vůbec zásadní vlastnost velkých produktů české archeologie 19. století – původní národní, resp. národovecká motivace, která časem kvůli poznané nutnosti přerůstá v pochopení potřeb oboru. Vocelův Pravěk vyrostl z původního záměru napsat dějiny starého českého umění, podobně jako Píčovovy Starožitnosti z plánu na dějiny české raně středověké vzdělanosti.

Tady máme zároveň odpověď na otázku, kdy „severský“ systém tří period vstoupil do české archeologie: rozhodujícím datem je rok 1843, kdy se s ním zřejmě seznámili oba tehdy noví, zároveň hned (z dopuštění Palackého) nejvýznamnější činitelé oficiální složky oboru. Srovnání s jinými archeology Evropy ukázalo, že tak zachytili první vlnu uznání, která procházela mimoskandinávskou Evropou ve 40. letech 19. století v souvislosti s překlady kodaňské brožurky, a že svůj právě moderně zakládáný obor udrželi v kontextu progresivní evropské oborové teorie. Viděli jsme ovšem také, že vítězstvím Vocelova přístupu byla tomuto systému určena role doplňku panujícího etnohistorického aspektu, tedy ne natolik významná, aby mohl vzbudit odmítavé reakce.

V této podobě se v Čechách dožil nástupu pozitivistické generace a teprve tehdy, po potlačení (nikoli vyloučení) dosavadních názorových preferencí, mohl vzbudit jasnější reakce. Tehdy už ale systém nevystupoval ve své čisté a jednoduché původní podobě, nýbrž tak, jak byla doba kamenná rozpolcena v 60. a předřímská železná v 70. letech 19. století. Paleolit nepopíral nikdo (už proto, že se jím prakticky nikdo v Čechách soustavně nezabýval a nálezořový fond zatím chyběl), zato neolit byl oblíbeným kolbištěm názorových bojů, v nichž nakonec i pro naše území obhájil svou podstatu a existenci. (O poslední velké fázi zápasu o pojetí českého neolitu *Sklenář 2013*.) Doba bronzová byla v nejlepší situaci ze všech, její občasná zpochybňování v Německu nemělo u nás ohlas, a doba železná se už pozvolna rozplývala stejně jako jinde v Evropě – stávala se střechovým pojmem, který nikdo příliš nepotřeboval.

Systém tedy vystupuje v jakési rozostřené podobě, tím spíše, že 70. léta 19. století jsou pro jeho uznání ve střední Evropě nejkritičtější vinou činnosti Hostmannovy a Lindenschmitovy. Tato situace našla odraz i v české archeologii, kde však byla potlačována nezájmem o syntézu. Až do počátku 90. let překročily analytický rozměr a oborová omezení vlastně jen Smolíkovy stručné přehledy – jeden jako obraz názorů nastupujícího redaktora Pamá-

tek archaeologických a místopisných (*Smolík 1878*), druhý jako bilance odcházejícího hlavního představitele oboru (*Smolík 1893*); oba jsou charakterizovány odporem k systému tří period, jejich ostrému rozhraní, a zejména celoživotním popíráním jak neolitu samého („široký pytel“, „pouhá šiboleta“), tak doby kamenné obecně (paleolit u nás odmítal vůbec jako neprokázaný): název doba kamenná „jest samými nálezy docela zvrácen a přiveden „ad absurdum““ i na severu Evropy, tím spíše u nás (*Smolík 1881, 543; 1883, 308–310*). Podobně souhlasil s dobově oblíbenou tezí, že na severu není ve starověku historicky doložen žádný kulturní národ a že tedy bronzы tam nalézané jsou produkty foienické, etruské či staroitalské výroby a dálkového obchodu. Připojoval se tak k názorům Hostmannovým, Lindenschmitovým či Würdingerovým a v podstatě uznával jen dělení na dobu předkovovou a kovovou.

V tomto ovzduší vyrostly názory J. L. Píče, u něhož nás potom nepřekvapí, že zásadně a nikoli neoprávněně považoval třídobé dělení pravěku v původním mechanickém „zásuvkovém“ pojetí (kritizovaném už Smolíkem) za technologické znásilňování mnohotvárné skutečnosti a stavěl se až do konce své činnosti „proti běžnému proudu periodovému, který dřív nebo později musí zabočiti na novou dráhu, na dráhu národopisnou“ (*Píč 1911a, 396*).

Do jisté míry tím odhadl moderní vývoj, který tu ovšem už sledovat nelze. Jisté je, že třídobý systém přetrvává dodnes, i když v různé kondici – nejlépe si vede doba bronzová jako evidentně životná kategorie, zatímco z doby kamenné se stal jen nadbytečný střechový pojem přežívající v terminologii a doba železná je už pojmem zcela vyprázdněným. Třídobý systém sice překonal faktické námitky, ale musel čelit námitkám metodickým, jež jej označily za pouhý „technologický model“ (*Childe 1944*), za příliš zjednodušené schéma, za násilnou periodizaci něčeho, co se vůbec periodizovat nedá, nebo za pouhou klasifikaci, ale ne periodizaci (*Ciolek 1975*). Ale ať už jsou dnešní stanoviska a názory jakékoli, Thomsenovou trvalou zásluhou zůstává, že on první (ve srovnání s pokusy předchůdců a současníků) vycházel přímo z archeologického materiálu a dal svým pregnantně vyjádřeným pokusem konečně časový rozměr a hloubku dosud monolitní „pohanské době“, čímž podstatně zasáhl do vývoje vědy a posunul jej kupředu jako snad nikdo před ním od té doby, co byla v archeologii pravěku konstatována prioritá hmotných pramenů před písemnými.

Ponechme pro tentokrát stranou oblíbeného Kuhna. Už dříve, právě sto let po české recepci třídobého systému, napsal výborný historik archeologie prof. *Glyn E. Daniel (1943, 58)*: „Vývoj vědy prochází zřejmě čtyřmi fázemi: prvou fází brilantní generalizace, druhou fází mdlého vývoje, třetí, v níž fakta jsou znovu zkoumána, generalizace přezkoušeny a postaveny na novou základnu, a čtvrtou, v níž se věda rozvíjí na nově prověřených a upevněných základech k novým detailním výzkumům.“

Když se podíváme na český vývoj, můžeme mu dát za pravdu. Po Thomsenově praktické verzi „staré myšlenky“ následuje vcelku sympatizující, ale váhává aplikace v časech doznávajícího romantismu a pozitivismu. Nové zkoumání a nové základy – to je válka dvou škol od 90. let do první světové války, vypuklá jako zápas o mladší/pozdní dobu kamennou, ale profilující se nakonec jako zápas tradičního artefaktalistického pojetí tří dob proti ambicióznímu pokusu postavit periodizaci pravěku na historicky relevantnější základ. Konečně rozvoj na (staro)nových základech tehdy položených univerzitní školou sledujeme dodnes, i když rozpad původně celistvých pojmů již dávno odsoudil Thomsenovy názvy dob do role občasné zastřešujících slov. A na počátek nového cyklu, novou brilantní generalizaci, zatím čekáme.

Literatura

- Abramowicz, A. 1967: Wiek archeologii. Warszawa.*
 — 1977: Archeologia. In: B. Suchodolski red., Historia nauki polskiej III (1795–1862), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 711–727.
- Akerman, J. Y. 1847: Archaeological index to remains of antiquity of the Celtic, Romano-British and Anglo-Saxon periods. London.*
- Anonym 1836: Ledetraad til Nordisk oldkyndighed. Kjöbenhavn.*
- Anonym 1837: Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde, herausgegeben von der königlichen Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde. Kopenhagen.*
- Anonym 1848: Guide to Northern archaeology by the Royal Society of Northern Antiquities, edited for the use of English readers by the Rt. Hon. the Earl of Ellesmere. London.*
- Anonym 1850: Odezwa Towarzystwa Naukowego z Unywerytetem Jagiellońskim połączonego, w celu archeologicznych poszukiwań, wraz że wskazówka, mogącą posłużyć za przewodnika w poszukiwaniach tego rodzaju. Kraków. (2. wyd. 1858, 3. 1879).*
- von Anton, K. G. 1799: Geschichte der teutschen Landwirthschaft von den ältesten Zeiten I. Görlitz.*
- Bahn, P. 2005: The three ages. In: C. Renfrew – P. Bahn, Archaeology: The key concepts, London – New York, 264–268.*
- Bakker, J. A. 1990: Views of the Stone Age. 1848–1931: The impact of the Hilversum finds of 1853 on Dutch prehistoric archaeology. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 40, 73–99.*
- Beltz, R. 1925: Dreiperiodensystem. In: M. Ebert Hrsg., Reallexikon der Vorgeschichte 2, 457–460.*
- Beneš, F. 1866: Šárka. Vypsání archeologické od Fr. Beneše. Památky archeologické 7, 1866–1867, 165–184.*
- Beranek, J. 1969: Johann Friedrich Danneil. Seine Verdienste um die Heimat- und Urgeschichtsforschung in der Altmark. Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle – Weimar, L 6. Halle/S.*
- Biener von Bienenberg, K. J. 1785: Versuch über einige merkwürdige Alterthümer im Königreich Böhmen III. Prag.*
- Bowler, P. J. 1987: Theories of human evolution: a century of debate 1844–1944. Oxford.*
- Böhm, J. 1953: Studie o periodisaci pravěkých dějin. Památky archeologické 44, 1–32.*
- Braidwood, R. J. 1959: Archaeology and the evolutionary theory. In: B. J. Meggers ed., Evolution and anthropology: A centennial appraisal. Washington, 76–89.*
- Bruzelius, M. 1816–18: Specimen antiquitatum borealium. Lund.*
 — 1823: Om nordiska Sten-Antiquiteternas ålder och bruk. Lund.
- Büsching, J. G. G. 1824: Abriss der deutschen Alterthumskunde. Weimar.*
- Ciolek, T. M. 1975: Metodologiczne zagadnienia tzw. systemu trzech epok. Światowit 34, 339–342.*
- Clarke, D. L. 1968: Analytical archaeology. London.*
- Daniel, G. 1964: The idea of prehistory. Harmondsworth.*
 — 1967: The origins and growth of archaeology. Harmondsworth.
 — 1975: 150 years of archaeology. London.
- Daniel, G. E. 1943: The three ages. An essay on archaeological method. Cambridge.*
 — 1950: A hundred years of archaeology. London.
- Danneil, J. F. 1836: General-Bericht über Aufgrabungen in der Umgegend von Saltzwedel. Förstemanns Neue Mittheilungen aus dem Gebiete historisch-antiquarischer Forschungen 2, 544 a n.*
- Dugdale, W. 1656: Antiquities of Warwickshire. London*
- Dunnell, R. C. 1980: Evolutionary theory and archaeology. In: M. B. Schiffer ed., Advances in archaeological method and theory 3, New York – San Francisco – London, 35–99.*
- von Estorff, G. O. C. 1846: Heidnische Alterthümer der Gegend von Uelzen im ehemaligen Bardengau. Hannover.*
- Ferguson, J. 1872: Rude stone monuments in all countries; their age and uses. London.*
- Fergusson, A. 1767: Essay on the history of civil society. London.*
- Formozov, A. A. 1986: Stranicy istorii ruskoy archeologii. Moskva.*
- Freeland, G. 1983: Evolutionism and archaeology. In: D. R. Oldroyd – I. Langham ed., The wider domain of evolutionary thought, Dordrecht, 175–219.*
- Gąssowski, J. 1970: Z dziejów polskiej archeologii. Warszawa.*

- Giesebrecht, L.* 1838: Über die neueste Deutung der norddeutschen Grabalterthümer. *Baltische Studien* 5, II, 46–49.
- 1846: Ueber die Bereitung der Thongefäße heidnischer Zeit. *Jahrbücher für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde* 12, I, 40–60.
- Goguet, A.-Y.* 1758: *De l'origine des lois, des arts et des sciences et de leurs progrès chez les anciens peuples* I. Paris.
- Gräslund, B.* 1976: Relative chronology: Dating methods in Scandinavian archaeology. *Norwegian Archaeological Review* 9, 69–126.
- 1981: The background to C. J. Thomsen's Three age system. In: G. Daniel ed., *Towards a history of archaeology*, London, 45–50.
- 1987: The birth of prehistoric chronology. *Dating methods and dating systems in nineteenth-century Scandinavian archaeology*. Cambridge.
- Hagberg, U. E.* 1975: Gamla och nya begrepp i arkeologien. *Fornvännen* 70, 87–91.
- Hansen, S.* 2001: Von den Anfängen der prähistorischen Archäologie. *Christian Jürgensen Thomsen und das Dreiperiodensystem*. *Prähistorische Zeitschrift* 76, 10–23.
- Heberer, G.* – *Schwanz, F.* 1960: *Hundert Jahre Evolutionsforschung*. Stuttgart.
- Heizer, R. F.* 1962: The background of Thomsen's Three Age System. *Technology and culture* 3, 259–266.
- Hermansen, V.* 1935: C. J. Thomsens første museumsordning. *Aarbøger for Nordisk oldkyndighed* 1935, 99–122.
- Hildebrand, H.* 1886: Zur Geschichte des Dreiperiodensystems. *Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft* 1886, 357–367.
- Hoernes, M.* 1892: *Die Urgeschichte des Menschen*. Wien.
- 1893: Geschichte und Kritik des Systems der drei prähistorischen Culturperioden. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 23 (N. F. 13), Sitzungsberichte, [71]–[78].
- Hostmann, Ch.* 1875: Beitrag zur Geschichte und Kritik des nordischen Systems der drei Kulturperioden. *Archiv für Anthropologie* 8, 278–314.
- 1876: Zur Kritik der Culturperioden. *Archiv für Anthropologie* 9, 185–218.
- 1890: *Studien zur vorgeschichtlichen Archäologie*. Braunschweig.
- Chang, K. C.* 1967: *Rethinking archaeology*. New Haven.
- Cheyrier, A.* 1936: *Jouannet, grand-père de la préhistoire*. Brive.
- Childe, V. G.* 1944: Archaeological ages as technological stages. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 74, 1–19.
- Jacob-Friesen, G.* 1980: Ein Jahrhundert Chronologie der vorrömischen Eisenzeit in Mittel- und Nordeuropa. *Bonner Jahrbücher* 180, 1–30.
- 1986: Dreiperiodensystem. In: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 6, 171–174.
- Jacob-Friesen, K.-H.* 1928: *Grundfragen der Urgeschichtsforschung*. Hannover.
- Jensen, J.* 1988: Christian Jürgensen Thomsen og Treperiodesystemet. *Aarbøger for Nordisk oldkyndighed* 1988, 11–18.
- Kalina von Jäthenstein, M.* 1836: *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer*. Prag.
- Klemm, G.* 1836: *Handbuch der germanischen Alterthumskunde*. Dresden.
- Klindt-Jensen, O.* 1979: *Vorgeschichtliche Forschung in Skandinavien und im Rheinland vor 1902*. In: W. Krämer red., *Fünfundsechzig Jahre Römisch-Germanische Kommission, BRGK 58, 1977*, Beiheft, Mainz 1979, 63–75.
- Kossinna, G.* 1910: Zum Dreiperiodensystem. *Mannus* 2, 309–312.
- Kostrzewski, J.* 1949: *Dzieje polskich badań przedhistorycznych*. Poznań.
- Kühn, H.* 1976: *Geschichte der Vorgeschichtsforschung*. Berlin – New York.
- Laming-Empeire, A.* 1964: *Origines de l'archéologie préhistorique en France*. Paris.
- Lehmann, Th.* 2001: *Mecklenburgs Humboldt: Friedrich Lisch. Ein Forscherleben zwischen Hügelgräbern und Thronsaal*. Lübstorf.
- Lehmann, Th.* – *von Schmettow, H.* Hrsg. 2003: *G. C. Friedrich Lisch (1801–1883). Ein grosser Gelehrter aus Mecklenburg. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns* 42.
- Lichardus, J.* ed. 1991: *Die Kupferzeit als historische Epoche*, 1.–2. Bonn.
- Lindenschmit, L.* 1858–1864: *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*. Bd. I. Mainz.
- 1880–1889: *Handbuch der deutschen Altertumskunde*. Braunschweig.

- Lisch, G. C. F. 1837a*: Friderico-Francisceum oder Grossherzogliche Alterthümersammlung aus der altgermanischen u. slawischen Zeit Mecklenburgs zu Ludwigslust... Leipzig.
- *1837b*: Andeutungen über die altgermanischen und slawischen Grabalterthümer Mecklenburgs und die norddeutschen Grabalterthümer aus der vorchristlichen Zeit überhaupt. Rostock – Schwerin.
- Lubbock, J. 1865*: Pre-historic times, as illustrated by ancient remains, and the manners and customs of modern savages. London – Edinburgh.
- *1870*: The origin of civilisation and the primitive condition of man. London.
- *1874*: Die vorgeschichtliche Zeit, erläutert durch die Ueberreste des Alterthums und die Sitten und Gebräuche der jetzigen Wilden. Jena.
- Lüth, F. 2001*: Das Dreiperiodensystem. In: T. Lehmann Hrsg., Mecklenburgs Humboldt: Friedrich Lisch. Schwerin, 97–102.
- Macalister, R. A. S. 1921*: Textbook of European archaeology I. Palaeolithic period. Dublin.
- Menghin, O. 1965*: Dreiperiodensysteme – Dreistufentheorien. In: O. Menghin – H. M. Oelberg Hrsg., Festschrift Leonhard C. Franz zum 70. Geburtstag, Innsbruck, 289–296.
- Montelius, O. 1905*: Det nordiska Treperiodsystemet. En historik. Svenska fornminnesföreningens tidskrift 12, 185–211.
- Morawski, W. W. M./ 1843*: Krótka wiadomość o kilku stowiańskich pomnikach w Mecklenburgii. Przyjacieli ludu (Leszno) 9, sešit 36–39.
- de Morgan, J. 1909*: Les premières civilisations. Paris.
- Mötefjndt, H. 1910*: Das Dreiperiodensystem. Ein Jubiläumsbeitrag zur Geschichte der prähistorischen Forschung. Mannus 2, 294–308.
- Much, M. 1886*: Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältnis zur Kultur der Indogermanen. Wien. (Přepřacované a rozšířené vydání: Jena 1893.)
- Müller-Brauel, H. 1911*: Ein Vorgänger des Dreiperioden-Systems. Mannus 3, 279–282.
- Nilsson, S. 1834*: Udkast til Jagtens og Fiskeriets Historie i Scandinavien. Lund.
- *1838–1843*: Skandinaviska Nordens urinvånare. Lund.
- *1868*: The primitive inhabitants of Scandinavia. London.
- Nordman, C. A. 1968*: Archaeology in Finland before 1920. Helsinki.
- Obermaier, H. 1924*: Fossil man in Spain. New Haven.
- Osborn, H. F. 1929*: From Greeks to Darwin: The development of the evolution idea through the twenty-four centuries. London. (Reprint: London 1976.)
- Palacký, F. 1833*: O Bojech, nejstarším známém národu v České zemi. Časopis Národního muzea 7, 412–425.
- Petera Rohoznický, F. 1863*: Smíchovské nádraží 1862. Obětiště a hrobiště pohanské. Beseda 1, 26–28, 35–36, 43–44, 52–54, 61–62, 68–70, 75–77, 83–85.
- Petersen, C. S. 1938*: Stenalder – Bronzealder – Jernalder. Bidrag til nordisk arkeologisk litteraerhistorie, 1776–1865. København.
- Petersen, E. 1932*: Ein Beitrag zur Geschichte des Dreiperiodensystems. Nachrichtenblatt für Deutsche Vorgeschichte 8, 167–169.
- Phillips, E. D. 1964*: The Greek vision of prehistory. Antiquity 38, č. 151, 171–178.
- Příč, J. L. 1899*: Starožitnosti země České I. 1. Praha.
- *1911*: rec. Buchtela, K. – Niederle, L., Rukověť české archaeologie (Praha 1910). Památky archaeologické a místopisné 24, 1910–12, 395–396.
- Piggott, S. 1960*: Prehistory and evolutionary theory. In: Evolution after Darwin, Chicago, 85–97.
- Randsborg, K. 2008*: Detailed Bronze Age chronology at 1850. Acta Archaeologica 79, 296–304.
- Rautenberg, E. 1885*: Beitrag zu den Erörterungen über den Prioritätsstreit in Betreff der Entdeckung der prähistorischen Culturperioden. Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft 1885, 551–553.
- Riede, F. 2006*: The Scandinavian connection: The roots of Darwinian archaeology in 19th-century Scandinavian archaeology. Bulletin of the history of archaeology 16, 1.
- von Riegger, J. A. 1792*: Ein aufgefundenes Alterthum. In: J. A. von Riegger Hrsg., Archiv der Geschichte und Statistik insbesondere von Böhmen III, Dresden, 99–101.
- Rowley-Conwy, P. 2004*: The Three Age System in English: new translations of the founding documents. Bulletin of the history of archaeology 14, 1.
- *2007*: From Genesis to Prehistory: The archaeological Three Age System and its contested reception in Denmark, Britain, and Ireland. Oxford.

- von Sacken, E. 1862: Die vorchristlichen Culturepochen in Mitteleuropa und die Quellen der deutschen Urgeschichte. Wien.
- 1865: Leitfaden zur Kunde des heidnischen Alterthums. Wien.
- Sadowski, J. N. 1876: Drogi handlowe greckie i rzymskie przez porzeczka Odry, Wisły, Dniepru i Niemna do wybrzeży Morza Bałtyckiego. Kraków.
- Salač, A. 1917: Hesiodův mythus o pěti lidských pokoleních. Listy filologické 44, 385–404.
- Seger, H. 1930: Die Anfänge des Dreiperiodensystems. In: Schumacher-Festschrift, Mainz, 3–7.
- Schreiber, H. 1840: Taschenbuch für Geschichte und Alterthum in Süddeutschland II. Freiburg i. B.
- 1842: Die ehernen Streitkeile, zumal in Deutschland. Freiburg i. B.
- Sihvola, J. 1989: Decay, progress, the good life? Hesiod and Protagoras on the development of culture. Helsinki.
- Sklenář, K. 1970: Archeologické spisy Josefa Dobrovského a jejich prameny. Sborník Národního muzea, řada A, 24, 245–95.
- 1976: Počátky české archeologie v díle Matyáše Kaliny z Jäthensteinu. Sborník Národního muzea – řada A, 30, 1–136.
- 1979: Objevitel zlatého věku. Praha.
- 1980: Archeologická činnost Josefa Vojtěcha Hellicha v Národním muzeu (1842–1847). Sborník Národního muzea – řada A, 34, 109–236.
- 1981: Jan Erazim Vocel. Zakladatel české archeologie. Praha.
- 1984: Vývoj poznání pravěku a rané doby dějinné v českých zemích. In: J. Bouzek a kol., Dějiny archeologie II, Praha, 7–70.
- 1987: V zámku krále archeologa. Lidé a země 36, 1987, 278–280.
- 2013: Pič – Niederle – Buchtela: zápas o českou archeologii na přelomu 19. a 20. století. In: Praehistorica 31/2, Praha, v tisku.
- Smith, A. 1776: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. (Česky: Bohatství národů, Praha 2001.)
- Smolík, J. 1878: Jak se soudí o předhistorické době jinde a u nás?. Památky archaeologické a místopisné 11, 5–24.
- 1881: O hrubších kamenných nástrojích vůbec a vrtných zvlášť, nalezených v Čechách. Památky archaeologické a místopisné 11, 541–556.
- 1883: Úvaha o předhistorickém hradišti na Řivnáči. Památky archaeologické a místopisné 12, 303–316.
- 1893: Praehistorie česká. Ottův slovník naučný 6, 609–610.
- Stolton, J. B. 1978: Temporal models in prehistory: An example from Eastern North America. Current anthropology 19, 703–728.
- Ströbel, R. 1936: Friedrich Lisch. Ein Vorkämpfer völkischer Vorgeschichtsforschung. Germanen-Erbe 1, 130–136.
- Tomíček, J. S. 1846: Doba prvního člověčenstva. Praha.
- Troyon, F. 1860: Habitations lacustres des temps anciens et modernes. Lausanne.
- Tylor, E. B. 1865: Researches into the early history of mankind and the development of civilization. London.
- 1871: Primitive culture. London.
- Tyszkiewicz, E. 1850: Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki i rzemiosł itd. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno.
- Undset, I. 1886: (Mittheilungen) zur Geschichte der Lehre von den drei Perioden. Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft 1886, 18–22.
- Vedel Simonsen, L. S. 1813: Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder I. Kjøbenhavn.
- Verhart, L. 2008: Jan Hendrik Holwerda and the adoption of the three-age system in the Netherlands. Analecta Praehistorica Leidensia 40, 1–13.
- Virchow, R. 1875: Eröffnungsrede. Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Beilage: Die sechste allgemeine Versammlung... zu München am 9. bis 11. August 1875, 5–14.
- 1881: Hünenbetten der Altmark. Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft 1881, 220–224.
- 1884: rec. Andrée, R., Die Metalle bei den Naturvölkern mit Berücksichtigung prähistorischen Verhältnisse, Leipzig 1884. Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft 1884, 173.
- 1885: Priorität der Aufstellung der Lehre von den drei archäologischen Perioden. Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft 1885, 263–266.

- Vocel,²³ J. E. 1845a: Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde. Prag.
- 1845b: O starožitnostech českých a o potřebě chrániti je před zkázou. Praha.
 - 1845c: Uiber böhmische Alterthümer und die Nothwendigkeit dieselben vor Verderben zu schützen. Prag.
 - 1847: Začátkové českého umění. Časopis Národního muzea 21, díl 2., 308–322, 440–451, 530–544, 641–654.
 - 1850: O předhistorických obyvatelích České země a šíření se indoevropských národů vůbec. Časopis Národního muzea 24, 246–268.
 - 1866–1868: Pravěk země České. Praha. (První oddělení 1866, První i Druhé oddělení 1868).
- Westropp, H. M. 1872: Pre-historic phases or, introductory essays on Pre-historic archaeology. London.
- 1877: The sequence of the phases of civilisation and contemporaneous implements. London.
- Wilson, D. 1851: The archaeology and prehistoric annals of Scotland. Edinburgh.
- 1863: The prehistoric annals of Scotland. London – Cambridge.
- Wirth, Z. 1914: Pokusy o soubornou publikaci českých památek v XIX. stol. Památky archaeologické a místopisné 26, 106–112.
- Worsaae, J. J. A. 1842: Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie. Kjöbenhavn.
- 1844: Dänemarks Vorzeit. Kopenhagen.
 - 1846: Die nationale Alterthumskunde in Deutschland. Reisebemerkungen ... Kopenhagen – Leipzig.
 - 1849: The primeval antiquities of Denmark. London.
 - 1854: Afbildungen fra det Kgl. Museum for Nordiske oldsager i Kjöbenhavn. Kjöbenhavn.
 - 1859: Nordiske oldsager i det Kongelige Museum i Kjöbenhavn. Kjöbenhavn.
- Wright, T. 1852: The Celt, the Roman, and the Saxon. London.
- Ziegler, J. L. 1817: Změny pokolení lidského. In: Rozmanitostí sv. E, Praha, 47–54.
- 1830–1836: Jaký byl svět a jaký jest nyní. První vynalezení lidská, Česká bibliotéka I, 1830, 86–91; II, 1833, 87–95; III, 1836, 78–87.

Příloha 1

Thomsen, C. J.

Různá období, do nichž lze zařadit pohanské starožitnosti

(De forskjellige Perioder, til hvilke de hedenske Oldsager kunne henføres)

(Originál: Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed, udgiven af det kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. Kjöbenhavn 1836, 100 str. v 8°.

Český překlad pořízen z německého překladu Leitfaden der nordischen Alterthumskunde, Kopenhagen 1837, str. 57–64 /v originále je tato kapitola na str. 57–63/. Přeložil K. S.)

Dříve než přejdeme k tomu, abychom hovořili o starožitnostech křesťanské doby Severu, chtěli bychom obrátit pohled zpět na předměty, jimiž jsme se nyní zabývali, a dát několik pokynů týkajících se různých časových období, do nichž je lze pravděpodobně zasadit. Naše sbírky jsou ještě příliš nové a naše zkušenosti příliš nečetné, než abychom z nich ve většině případů mohli s jistotou činit závěry. Co zde tedy představíme, lze chápat jenom jako domněnky, jež budou četnějšími pozorováními a pozorností k těmto předmětům jistě lépe objasněny a buď potvrzeny, nebo opraveny. K ulehčení přehledu hodláme různým periodám, jejichž hranice dosud nelze přesně udat, dát zvláštní pojmenování.

Doba kamenná /Steenalderen, das Stein-Zeitalter/, čili perioda, kdy zbraně a nástroje byly z kamene, dřeva, kosti a podobně, a v němž kovy byly známy buď velice málo, nebo vůbec ne. Jakkoli

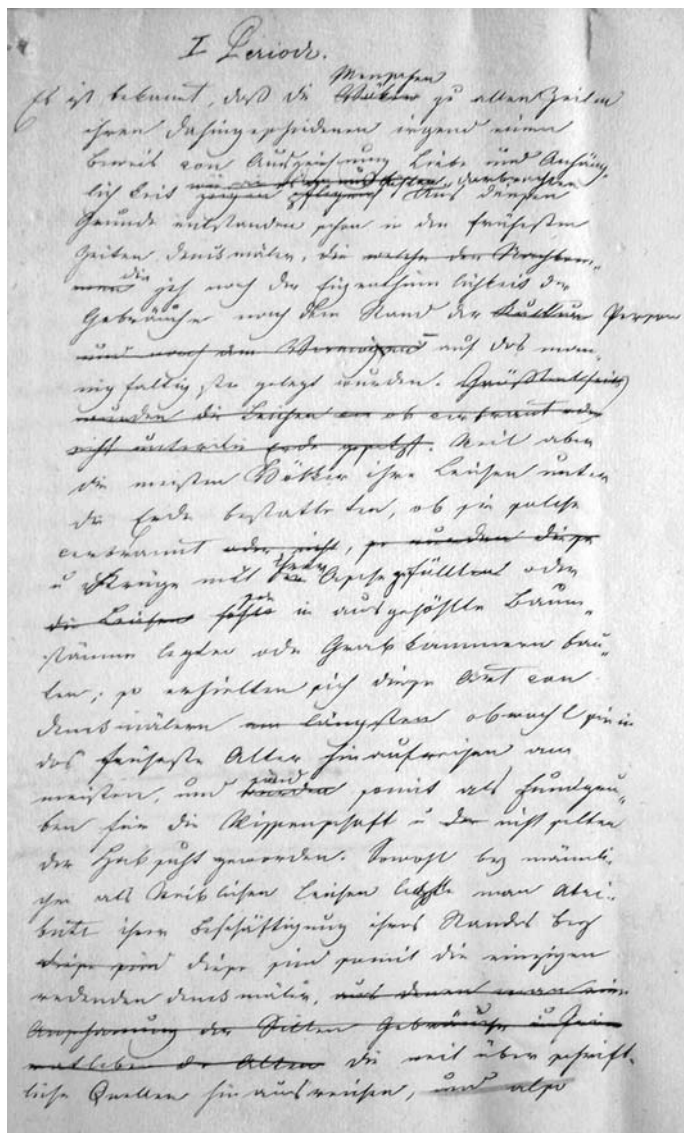
²³ Vocel bývá v bibliografiích a knihovních pomůckách řazen pod W, jak bylo jeho jméno psáno a tištěno až do prosazení pravopisné reformy, odstraňující w a au po roce 1848. On sám jako demonstraci svého konzervativního postoje užíval W (a au) i nadále, což se v jeho generaci zčásti respektovalo, později už ne. V dnešním běžném textu není pro to žádný důvod, výjimka může být jedině bibliografická.

Obr. 19. Počátek kapitoly o třech periodách v německé verzi kodaňské příručky.

Fig. 19. Beginning of the chapter on the three periods in the German edition of the Copenhagen Guide.

se lze domnívat, že některé z kamenných věcí byly později používány k posvátným úkonům, a tedy setrvaly při téměř tvaru a látce jako ve vzdálenějším starověku, přece jen se na severu nacházejí tak hojně a navíc tak často se stopami obroušení používáním a častěji zcela nového přibrusování, že nelze pochybovat o tom, že byla doba, kdy tyto věci byly zde na severu v obecném užívání. Že tato doba je tou nejstarší, v níž, jak zjišťujeme, žil v našich krajinách člověk, zdá se být mimo veškerou pochybnost stejně tak jako že tito obyvatelé museli být podobní divochům. V různých oblastech se přirozeně užívaly ty druhy kamene, jež se nacházely v blízkém okolí a byly vhodné k výrobě kameného nářadí; proto se v Dánsku používal ponejvíce pazourek, v částech Švédska a Norska, kde se

Obr. 20. Rukopis příručky J. V. Hellicha (1843) – úsek I. periody (doby kamenné).

Fig. 20. Manuscript of J. V. Hellich's *Manual* (1843) – the first period (Stone Age).

nenachází, užívaly se zčásti i jiné druhy kamene, což zároveň mělo vliv na tvar. V nejsevernějším Švédsku a Norsku se kamenné starožitnosti vyskytují vzácně nebo se nevyskytují vůbec a zdá se, že tyto končiny byly ve vzdálenějších časech obývány jen málo nebo vůbec ne.

Směrem k periodě, v níž postupně a na severu jistě poznenáhlu přicházely do užívání kovy, byly patrně budovány velké kamenné hrobové komory. V nich se, jak už výše uvedeno, nacházejí velmi často nespálené mrtvoly, vedle nich často hrubé popelnice, velmi vzácně něco kovového, v každém případě jen nějaká drobnost z bronzu či zlata, nikdy nic stříbrného či železného, nýbrž skoro výhradně kamenné věci a ojediněle ozdoby z jantaru. Oděvy byly zřejmě hotoveny především ze zvířecích kůží. Následující periodu musíme nazvat:

dobou bronzovou /Bronzealderen, das Bronze-Zeitalter/, v níž zbraně a řezné nástroje byly z mědi či bronzu, kdežto železo a stříbro bylo známo buď velmi málo, nebo vůbec ne. Nejen na severu, ale i v jižních zemích se zjišťuje, že kovem nejprve zmiňovaným a užívaným je měď, nebo jak se ve starověku často činilo, měď s malou přísadou cínu, což přispívalo k její větší tvrdosti; tato směs dostala název bronz. Teprve mnohem později se člověk seznámil se železem. To mělo patrně tu příčinu, že surová měď se nachází ve stavu, v němž ji lze jakožto kov mnohem snáze rozpoznat, než železo, které předtím, než je připraveno ke zpracování, musí být podrobena tavbě v silném žáru, což je činnost, jež v nejstarších dobách musela být neznámá. Jistě bychom se velmi mylili, kdybychom předpokládali, že bronzové věci jsou napodobením věcí Římanů v době jejich rozkvětu, nebo že byly v tomto období v jižních zemích hotoveny a odtud je do Německa a na sever přinášel obchod. Nejvíce věci tohoto druhu se nachází právě v odlehlých krajinách, např. na Severu a v Irsku, kde lze pravděpodobně předpokládat, že styky s Římany byly nejmenší. Navíc teprve po opanování Gallie Juliem Caesarem a jeho postupu k Rýnu vzniklo pevné a trvalé spojení s vnitřním Německem; v té době však měli Římané už dávno sečné zbraně a nářadí ze železa. Kdyby je snad Seveřané měli tehdy z bronzu, musely by to být napodobeniny starší doby a staršího vkusu. Zdá se, že se starší kultura dávno předtím, než železo přišlo do obecného užívání, rozprostírala po velké části Evropy a že její výrobky jeví mimořádně velkou podobnost i v krajinách ležících velmi daleko od sebe. Přesným pozorováním sečných zbraní a nástrojů z bronzu a vztahů, v nichž jsou nalézány, docházíme nepochybně víc a více k přesvědčení, že upomínají na staré stopy vzdělanosti a také, že v jižních zemích dosahují vysokého stáří. Pokud předpokládáme, že věci z jiných zemí byly získávány nebo napodobovány, rozumí se samo sebou, že musely být v těchto zemích v užívání. Naproti tomu jestliže svazky byly přerušeny či vznikly pouze při stěhování národů, mohly pozdější vynálezy a zlepšení snadno zůstat po dlouhý čas neznámé národům, jež jistě mohly znát to starší, ale samy v kultuře nijak výrazně nepokročily a kvůli dlouhému odloučení či značnému odstupu se neseznámily s tím, co jiné kultivované národy později objevily či zlepšily. To, co se nachází v severských zemích, může tedy nepochybně sloužit k objasnění povahy a vzhledu podobných předmětů z velmi starých dob v oblastech, kde kultura učinila poměrně významné pokroky mnohem dříve, než na severu.

Do této doby patří kamenné skříňky a malé hrobové schránky kryté hromadami kamenů; toto bylo vlastní období žehu a velkých hrobových komor už nebylo zapotřebí. Spálené kosti byly uchovávány v urnách či ukládány do kamenných skříňek. Navrchu v urnách této doby se často najde jehlice, pinzeta a malý bronzový nůž, a do této doby patří zároveň hojně se objevující takzvané cely a pěstavy²⁴ z bronzu. Najdou se také věci ze zlata a elektra, ale nikdy ze stříbra. Není známo, že by se na nějaké věci patřící době bronzové našlo písmo, nehledě na to, že práce jinak jeví zručnost, jež dovoluje se domnívat, že písmo tehdy nebylo neznámé.

Doba železná /Jernalderen, das Eisen-Zeitalter/, třetí a poslední perioda pohanské doby, v níž se železo používalo k předmětům, k nimž se výborně hodilo, takže u nich zaujalo místo bronzu. K věcem, jejichž výroba z tvrzeného železa se musela zkoušet přednostně, patří pochopitelně všechny sečné zbraně a nářadí. Naproti tomu bronz se v tomto pozdním období užívá právě tolik jako dříve, i když samozřejmě v pozměněné podobě, na šperky, rukojeti, jednotlivé druhy domácího náčiní, jako lžíce a podobně. Z takových bronzových kusů nelze v žádném případě soudit, že tyto věci patří do staršího období, jestliže k němu neodkazují tvarem a výzdobou. Jestliže předpokládáme, že se sem na sever přistěhovaly národy z jižnějších zemí, přibližně v časech Julia Caesara, pak je pravděpodobně, že přichozí, kteří znali železo na jihu v tom čase obecně užívané, přinesli je s sebou na sever. Starožitnosti zřejmě ukazují, že tu bylo přechodné období, v němž bylo železo vzácnější než měď; zacházelo se s ním velmi úsporně, a byla např. vyrobena měděná sekera, k níž byl připojen železný břit, k bronzové dýce po obou stranách železné ostří. Na jedné sekerě z této přechodné periody, tedy z nejstarších časů doby železné, se našel dokonce runový nápis. Protože jsou takovéto starožitnosti nanejvýše vzácné, netrval tento úsek patrně dlouho. Jakmile použití železné rudy vzbudilo pozornost, nastoupila jistě ruda, tak hojně nacházená v horách Norska a Švédska, brzy na místo dřívě užívaného bronzu.

²⁴ Dobové termíny pro bronzové sekery s tulejkou a s laloky.

Hrobové komory dostaly jinou úpravu, a v mohylách této doby se často najdou dřevěné stavby. Mrtvolky se někdy pálily, ale často byly pohřbívány nespálené, často sedící na stolicích, někdy byl k zemřelému přikládán jeho kůň. V tomto období, které trvá až do zavedení křesťanství, bylo už stříbro a také nádoby ze skla. Naproti tomu skleněné perly sem byly, jak se zdá, přineseny už velmi brzy, možná dokonce už v době kamenné, právě tak jako ještě dnes patří tato ozdoba k těm, jež divoké národy především touží od kultivovaných získat. Neznáme z této doby samozřejmě žádnou skutečnou stavbu, a snadno bychom mohli připadnout na domněnku, že styky se sousedními národy a četné výpravy do jiných zemí mohly sem na sever přinášet množství věcí. Musíme však brát zřetel na dějinné skutečnosti; stavba lodí té velikosti a vlastností, jak byly v těchto zemích stavěny, vyžadovalo takovou zručnost i k jiným pracím, že nelze pochybovat o tom, že staří Severané nebyli přinejmenším v některých záležitostech o nic méně řemeslně zdatní. Kováři, jejichž šikovnost byla už často zmíněna, byli ve velké vážnosti, protože vynikající zbraně byly velmi důležité, a ozdoby a šperky vyráběli patrně titíž mistři, kteří hotovili zbraně a zbroj.

K tomu, abychom určili přibližné stáří starožitností, nebo alespoň ke které době příslušejí, existuje ještě jeden návod, ve vztahu k oněm severským dosud málo užívaný, totiž zkoumat příbuzné tvary a ozdoby, aby se srovnáním a povšimnutím, jaké druhy se objevují ve vzájemném spojení, dospělo k poznání, v jakém pořadí se objevují změny a co může, už podle ozdob, dovést k určitému období. Také zde jsou naše zkušenosti ještě příliš málo početné a příliš nové, a můžeme sdělit jen hlavní rysy toho, co se doufejme později více rozvine a upřesní.

Na věcech doby kamenné nacházíme nanejvýše nevýznamné ozdoby, poněkud jen jakési vysekáním vzniklé plaménky, pruhy apod. To málo, co se nachází vytesané v hrobových komorách a na skalách a co patrně pochází ze starších období, sestává z prostých hrubých obrysů a má jistou podobnost s hieroglyfickým písmem divokých národů.

V době bronzové naproti tomu nacházíme ozdoby plně vyvinuté. Neměnily se zřejmě příliš často, protože nacházíme jen variace téhož druhu. Chceme zde předvést vzorky těch nejčastěji se vyskytujících:²⁵ Od prvního druhu je mnoho variací. Druhý druh je ještě běžnější, a tak jako předešlý patří zřejmě ke starším; také od něj existují, i když v principu shodně se zobrazeným, menší variace co do velikosti, počtu kruhů, středového bodu apod.

²⁶Ty první jsou patrně odvozeny od kruhových ozdob, a zdvojené či složené tvoří přechod k následujícím.

V době železné čili v poslední periodě pohanské doby byly obvyklé zejména následující dva druhy, totiž:²⁷ Mnohé runové kameny jsou takovými zdobenými a v hadovitých figurách je umístěn nápis; ale neměně jich nacházíme na kováních a jiných věcech této doby, jak bronzových, tak i z jiných látek. Zde zobrazený je použit na zlatém brakteátu. Četné zkušenosti ukázaly, že umně spleťané práce ze zlata, stříbra a jiných kovů, jež se na severu často nacházejí, patří této periodě. V nejposlednější pohanské a v první křesťanské době jsou hadi obvykle vystřídáni draky a jinými fantastickými zvířaty a naše nejstarší stavby jsou vyzdobeny okrasami tohoto druhu, jež byly patrně v užívání ve velké části Evropy, dokud je nevytlačil ušlechtlejší gotický vkus se svými listy a hroty.

Příloha 2

Josef Vojtěch Hellich

Leitfaden zur böhmischen Alterthumskunde (zřejmě 1843)

(Výňatky z rukopisů – Archiv Národního muzea, fond J. V. Hellich, sig. Hn 9a, b.)

²⁵ Na str. 63 je 6 kreseb vzorků: nejprve Vlnové ozdoby, Kruhové ozdoby.

²⁶ Kresby: Spirálové ozdoby, Dvojspirálové ozdoby.

²⁷ Kresby: Hadovité ozdoby, Drakovité ozdoby.

1. koncept (list 1):

.../ Zur leichteren Einsicht theilen wir der Wissenschaft nach zwey Zeitalter, als die Vorchristliche und Christliche. Diese sondern wir, als die vorchristliche in 3 Epochen wo man I. Steinzeitalter, II. Bronzezeitalter, III. das Eiserne nennt. .../

2. koncept (list 1):

.../ Die gemachten Erfahrungen /und/ die Anschauung der bereits in unserem Vaterlande gefundenen Alterthümer vorchristlicher Zeit lassen sich in drey Perioden theilen nähmlich:

- a) Die Urzeit wo noch keine Metalle, sondern die Geräthschaften und Waffen von Stein, Bein, Holz und dergleichen waren.
- b) In welcher die Bronze und Kupfer für schneidende Werkzeuge und Waffen gebraucht wurde. In diese Zeit glauben wir die Verbrennung von Leichen ansetzen zu können, wo die Asche u. Reste der Knochen in Urnen gelegt wurden, oder von Steinen ausgelegte Gräber.
- c) Von der Einwanderung der Czechen in Böhmen bis zur Einführung des Christenthums. *.../*

‘An old idea’

On the 170th anniversary of the three-age system in Bohemian archaeology

A pair of anniversaries from the history of the first great discovery in prehistoric chronology (the first clear declaration of the three-age system in Denmark in 1813, and the first positive application in Bohemia in 1843) prompted an unprecedented look back at the first steps of this ‘old idea’ (Thomsen) in Bohemian archaeology.

The milestones in the general history of the establishment of the three-age system in Europe are documented: In 1813, Vedel Simonsen formulated the first division of prehistory into three ages; around 1820, Thomsen began the practical application of this thought as a curator’s classification aid, although not primarily with an evolutionary approach. Thomsen finally published the theory (*Anonymous 1836*), and the translation of his essay into German (*Anonymous 1837*; here Annex 1, *fig. 6, 19*) opened its path to central Europe. The similar conclusions initially reached in the German sphere by other scholars (Lisch, Danneil) were not as clear as Thomsen’s. The opposition (in part politically motivated) that formed against ‘Scandinavism’ in the following phase primarily rejected the independence of the Stone Age. However, objections were overcome by the end of the nineteenth century, and the Nordic system prevailed, with the ages being gradually divided into separate units over time (especially the Stone Age).

Briefly addressed is the acceptance of the ‘greatest archaeological discovery of the nineteenth century’ in other European countries – in Sweden and Norway simultaneously with Denmark (under its influence), elsewhere during the 1840s – in Germany, the Netherlands and in England, as well as in Poland and Bohemia, and only after the mid-century in France, Switzerland and Canada.

The ‘old idea’ on the historical priority of stone over metal was known in the western half of Europe as far back as the seventeenth century, and gained even greater currency in the following century. The beginnings of archaeology in Bohemia were influenced by the absence of megalithic structures and monuments of Roman provenance, and interest in archaeological finds didn’t emerge until the second half of the eighteenth century during the Enlightenment. The idea of the temporal succession of stone and metal was introduced in local literature by Sir Karel Josef Biener von Bienenberg (*Bienenberg 1785*). However, Biener’s work already exhibits the tendency typical for Bohemia and the whole of central Europe (especially in the following Romantic period) to look for ethnic rather than morphological and chronological differences in the archaeological material. Josef Dobrovský, the ‘father’ of Bohemian scientific archaeology, also preferred the national affiliation of finds, despite the fact that he had personal ties to Denmark and its heritage protection commission since 1792 (*Sklenář 1970*).

A book review of known archaeological finds from Bohemia (*Kalina 1836*; cf. *Sklenář 1976*) was the product of Romantic period science, but although it was published simultaneously with the *Guide* from Copenhagen, it could not yet have been influenced by it. This was the task for the German translation (1837), which was distributed from Copenhagen to central Europe, including Bohemia, in 1838. Nevertheless, Kalina's work already suggested the temporal succession of stone before metal and bronze, or copper before iron, indicating an undocumented northern influence (as far as Thomsen's German counterparts are concerned, the regionally limited views of Danneil were evidently not applied, and there is also no direct evidence of any influence from Lisch).

Kalina however did not use this information because his ethnohistorical approach, which differed from Scandinavian archaeology, did not require it. (Generally speaking, an author of that period could have been aware of the three-age system but need not necessarily have applied it if it had no function in his concept of prehistory and the chosen criterion was different. Therefore, the presence or absence of the system need not only be interpreted as the progressive or reactionary approach of the author; it depended on his focus and priorities.)

A key personality in Bohemia was the painter Josef Vojtěch Hellich (1807–1880), who in 1842 became the curator of the archaeology collections of the National Museum in Prague and, hence, the first professional archaeologist in the Czech lands (*Sklenář 1980*). One of the priorities of this function was to compile the first manual of Bohemian archaeology, undoubtedly under the influence of the Copenhagen *Guide*, multiple copies of which were on the shelves of the National Museum's library as early as 1838. However, this work remained incomplete in manuscript form; instead, a competing manual written in the same period was published by Jan E. Vocel from the Archaeology Committee of the National Museum in both longer and shorter form (*Vocel 1845a-c*); the influence of the Copenhagen *Guide* is readily apparent in Vocel's work. Among other things, the differences between these texts lie in the author's attitudes to the three-age system. More professionally prepared and skilled, Vocel as a proponent of national romanticism knew this system but suppressed it in favour of an ethnohistorical interpretation. In contrast, Hellich focussed on material archaeology, and his concept was based on the clear division of history into three periods. His manuscript from 1843 is the first application – without qualifications and in the original classification senses – of the three-age system on Bohemian prehistory (*fig. 15–16, 20*).

Vocel later became the founder of Bohemian archaeology as a research discipline (*Sklenář 1981*), and his closest professional ties were with Denmark (Thomsen and Worsaae visited him in Prague, and he was in contact with King Frederick VII, who awarded Vocel the Order of the Danebrog in 1860). Nevertheless, he initially – influenced by the original German opposition – rejected the three-age system entirely, later (between 1840 and 1860) his stance was relatively restrained despite the fact that, as an ardent evolutionist, he acknowledged the succession of materials. While at first he had doubts about a separate Stone Age, he fully accepted the Bronze Age. But in the environment of historically documented tribes and nations, the Iron Age lost its meaning for Vocel; he wanted to write the history of human society, not the history of artefacts (*Vocel 1866–1868*).

Only with the emergence of the positivist generation and the change in preferences from the beginning of the 1870s did opinions on the three-age system begin to differ under the influence of German opposition by Hostmann and Lindenschmit, especially with regard to Neolithic issues; this battle wasn't waged in Bohemian archaeology until the early twentieth century (*Sklenář 2013*). Victorious for nearly the entire twentieth century over the historical concept of J. L. Pič, the ideological successor of Vocel, who regarded the three-age system of prehistory as the technological ravagement of complex circumstances, were his opponents, who emphasised an increasingly finer elaboration of the typology and chronology of prehistoric periods and cultures.

English by Zuzana Maritz